

Варзацька Л.О.
Зроть Г.Є.
Шильцова Л.М.

УКРАЇНСЬКА МОВА

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 4 КЛАСУ

загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2015

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2Укр я71
В 18

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 20.07.2015 р. №777)*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Рецензенти:

Ткачук Т.П., кандидат філологічних наук, викладач кафедри філологічних та суспільних наук
Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників
Онишків О.П., учитель початкових класів вищої категорії ЗОШ I-III ст. №24 м. Тернополя,
вчитель-методист

Варзацька Л.О.

В 18 Українська мова : підручник для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл.
/ Л.О. Варзацька, Г.Є. Зроль, Л.М. Шильцова. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2015. — 208 с. : іл.

ISBN 978-966-10-1814-2

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2Укр я71

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-1814-2

© Варзацька Л.О., Зроль Г.Є., Шильцова Л.М., 2015
© Навчальна книга — Богдан, 2015

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

— початок матеріалу
кожного уроку

— робота
всіх учнів класу

— робота в групах

— робота в парях

— дай відповідь на запитання,
зроби висновок

— правила для
запам'ятовування

— поради Вченого
Лиса

— словникова робота

— каліграфічна
хвилинка

— домашнє
завдання

— переглянь,
прослухай

Піктограмою в підручнику позначено ті його складові,
які можна відкрити в електронній версії за посиланням:

<http://www.bohdan-digital.com/edu>

Як нема без зірок небозводу,
як блакиті без сонця нема,
так і мови нема без народу,
і народу без мови нема.

Володимир Забаштанський

МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 1. Мова в житті народу

**Мова — це серце народу:
гине мова — гине народ**

Іван Огієнко

1. 1. Розгляньте малюнок і виразно прочитайте вірш.

Рідна мово, зелена діброво!
Чую пісню твою запашну.
Ти квітуєш пелюстками слова.
Я — листочок в твоєму саду.

Петро Перебийніс

2. *I варіант* — перебудуйте третє речення в спонукальне з окличною інтонацією; *II варіант* — побудуйте графічну модель останнього речення, уписуючи до неї службові слова.

2. 1. Спиши буквосполучення. Зі складів утвори та запиши слова.

Сл св во сю ве ва

2. Спиши прислів'я. Поясни, як ти розумієш його зміст.

Слово до слова — зложиться мова.

3. 1. Розглянь малюнок і прочитай оповідання. Поміркуй, чому так названо текст.

ОЙ ПІДУ Я ЛУГОМ...

Це запам'яталося мені на все життя.

Заходило сонце. Я стояв біля хати й дивився на поле. Жовтіла пшениця. Усміхалося блакитне небо. У саду гули бджоли.

І ось із поля почулася тиха пісня. Співала її жінка. Запам'яталися мені перші слова:

Ой піду я лугом, лугом-долиною,
та чи не зустрінусь з родом-родиною...

Той день став для мене дорогим уроком рідної мови. Я люблю свою рідну, дорогу українську мову. Як землю, на якій народився. Як свою милу матусю. Як Україну стражденну і пісню славетну — рідне слово, барвисте, пахуче, дзвінке (За Василем Сухомлинським).

2. Що говорить письменник про свою любов до рідної мови?
3. Порівняй оповідання В. Сухомлинського і вірш П. Перебийноса (вправа 1). Що в них спільне? Що відмінне?
4. Спиши уривок з оповідання, який тобі найбільше припав до душі.

4. 1. Прочитай текст.

Важко навіть сказати, скільки людей доклали зусиль, щоб ми з вами могли читати і писати.

Ми одержали в спадок сучасну **українську літературну** мову — багату, розвинену, гнучку. Нею можна висловити все: від найскладніших, найновіших наукових відкриттів до найвеселіших віршів, пісень, оповідань.

Особливо почесне місце належить Тарасові Григоровичу Шевченку, який обробив, відшліфував і показав світові дорогоцінне каміння — мову простого, пригнобленого тоді народу України (*За Аллою Коваль*).

2. Що можна висловити українською мовою? Запиши словами з тексту.

3. Запиши шість імен та прізвищ українських письменників.

§ 2. Збагачення мови новими словами

Світить рідне слово, як жива вода

Богдан Чепурко

5. Прочитай строфу з поезії Дмитра Білоуса. Знайди в тексті антоніми і випиши їх.

— Я читала, — повідає Люда
стишеній цікавій дітворі, —
що слова так само, як і люди,
молоді бувають і старі.

6. 1. Із поданих складів утвори та запиши слова.

ка ре ра та ке

2. Що означають ці слова? Де можна знайти їх тлумачення? Які ще словники ти знаєш? Як розміщують слова в словниках?

3. Яке з утворених тобою слів ти віднесеш до старих, а яке — до молодих (нових)? Чому?

7. 1. Прочитайте поетичні рядки. Випишіть слова, які вживаються в повсякденному мовленні.

Є на землі такі слова,
що не старіють: буря й вітер,
вода і сонце, і трава...
Лиш там, де вже душа німа,
словам тим одгуку нема!

Максим Рильський

2. Доповніть ряд виписаних слів власними прикладами.

8. Прочитай слова. Чи вживаються вони тепер у мовленні? Як називають такі слова? Добери до них із довідки сучасні відповідники і запиши слова парами.

Корогва, крам, уста, рать, стольний град, врата, спудеї, піїти, свита.

Слова для довідки: губи, військо, прапор, товар, ворота, столиця, поети, плащ, студенти.

тепер

9. 1. Прочитайте тексти. Який із них художній, а який — науково-популярний? Чому ви так вважаєте?

1. Тут зібрали віче. На нього зійшлася вся рать. Вої були стомлені й пригнічені тим, що сталося. Мову почав старійшина роду росавичів Ворон, одноокий похмурий чолов'яга (*Володимир Малик*).

2. Сьогодні комп'ютер міцно увійшов у наше життя. Якщо з'єднати слова *Інтернет* та *етикет*, отримаємо *нетикет*. Нетикет — правила поведінки користувачів мережі Інтернет. Світова павутина здається величезною, але не

слід забруднювати її непотрібною інформацією, вивішувати і розсилати порожні або однакові повідомлення.

2. У художньому тексті знайдіть старі слова й усно доберіть до них сучасні відповідники.
3. Запишіть головне правило користувачів мережі Інтернет.

10. 1. Спиши. У кожній групі слів знайди і підкресли «зайве» слово. Обґрунтуй свій вибір.

- Глас, звук, голос, шум, шепіт.
- Область, місто, район, повіт, селище.
- Кліпмейкер, продюсер, бізнес-леді, дизайнер, кравчиня.

2. Пригадай, у яких творах української літератури вживаються наведені старі слова.

§ 3. Культура мовлення і культура спілкування

Сію дитині в серденько ласку

Варвара Гринько

11. 1. Прочитай вірш. Які слова ввічливості в ньому вжито? Чи можна ці слова вимовляти незадоволено, з похмуриком обличчям?

Сію дитині в серденько ласку.

Сійся-родися, ніжне «будь ласка»,
вдячне «спасибі», «вибач» тремтливе, —
слово у серці, як зернятко в ниві.

Варвара Гринько

2. Знайди у вірші спонукальне речення. З якою метою воно вжите? Як на письмі виділяється звертання? Як кажуть про людину, яка вживає слова ввічливості?

будь ласка

до побачення

12. Із поданих складів утвори і запиши слова. Які ці слова за значенням?

Ввіч м на греч ва

13. 1. Прочитайте і запам'ятайте правила чемності.

Куди б ти не прийшов: у школу, в гості, в установу — вітайся першим. Якщо ти йдеш зі старшими і вони вітаються з кимось, ти маєш вітатися також.

Неабияке значення має тон розмови. Хіба можна вітати людину з незадоволеним, похмурим виразом на обличчі?

Умій вислухати свого співбесідника. Не перебивай його. Важливо вміти вчасно й доречно підтримати розмову.

2. Складіть діалоги та розіграйте ситуації: *I варіант* — хто вітається першим, якщо зустрілися молодший і старший, хлопчик і дівчинка; *II варіант* — у яких випадках замість «Добрий день!» можна говорити «Привіт!».

14. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте казку в особах.

БУДЯК, МІМОЗА І ТРОЯНДА

За металевою огорожею Казкового Саду простяглася дорога, а на її узбіччі ріс звичайнісінький Дикий Будяк. Диким його прозвали тому, що він не дотримувався навіть найпростіших правил поведінки.

Одного разу Будяк дістався до самісінької огорожі і крізь неї побачив Мімозу. Не моргаючи, Будяк почав прискіпливо її розглядати.

Мімоза була гарно вихована, і від такого безцеремонного погляду відчула себе ніяково.

— Ось бачиш, мене навіть здаля всі помічають, — з погордою звернувся до Мімози Будяк і, не соромлячись, продовжував:

— А ти і кольором, і поведінкою надто скромна. Таки зараз не в моді! І життя твоє якесь буденне! — докоряв Мімозі Будяк.

Почула це Троянда... *(За Наумом Осташинським).*

2. Продовжте казку, скориставшись робочими матеріалами Вченого Лиса. Складіть та запишіть діалог Будяка і Троянди.

Нащо ображаєш беззахисну Мімозу; не зможе грубо відповісти; твої колючки, щоб чіплятися; мої шипи — щоб захищатися; скромність, ніжність і красу треба захищати.

15. Із «розсипаних» слів склади та запиши прислів'я. Поясни, чому так кажуть.

По, птицю, пір'ю, пізнають, людину, а, по, мові.

Завдання і запитання для повторення

1. Яке значення має мова в житті народу?
2. Наведи приклади п'яти старих слів і п'яти нових. У яких творах вони трапляються?
3. Що таке культура спілкування?
4. Назви ознаки культури усного та писемного мовлення.

ТЕКСТ

§ 4. Заголовок.

Найважливіші в тексті слова

Я поцілую мальву у щоку

Ліна Костенко

16. 1. Прослухайте музику Петра Чайковського «Вальс квітів». Прочитайте вірш. Який настрій викликають ці твори?

Айстри задумані, квіти останнії,
осені пізньої сльози багряннії...
Сумно шепочеться вітер над вами,
і обмиває вас небо дощами.

Володимир Сосюра

2. Пригадайте, за якою ознакою добирають заголовок до твору. Доберіть до вірша заголовок.

Заголовок передає те найважливіше, що змальовано на картині або в тексті.

Зрозуміти найважливіше допомагають запитання:
Про що розповідається у творі? Чого навчає твір?

17. Яка твоя найулюбленіша квітка? Придивися до неї. Що особливе в її кольорі, формі? Послухай «голос» своєї улюблениці. Уяви себе цією квіткою. Спробуй визначити її характер.

18. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

зо зу цм немь зрм м км

2. Довідайся, чому ці рослини отримали такі назви.
3. Спиши речення.

Я поцілую мальву у щоку.

Ліна Костенко

19. 1. Прочитайте оповідання. Якими словами змальовано пишні барви мальв? До яких частин мови належать ці слова?

Палахкотять біля вікон животрепетним вогнем розвихрені мальви. Шугають червоними язиками багаття під самісіньку стріху. Так і гляди, від їхнього полум'я загориться хата!

Ніхто не знає, коли й хто посадив їх на сонячному причілку. Мати кажуть, що ті рожі посадила колись давним-давно ще бабуся в свої дівочі літа (*За Іваном Цюпою*).

2. Доведіть, що це оповідання є текстом.
3. Доберіть до даного тексту заголовок: *I варіант* — який допомагає зрозуміти, про що розповідається у творі; *II варіант* — який спонукає задуматися, чого навчає твір.
4. Спишіть ту частину оповідання, в якій описуються вогненні барви мальв.

20. 1. Спиши текст, вибираючи з дужок потрібні слова.

Людам мальва відома здавна. Ще древні греки та римляни цінували й розводили (мальву, цю квітку). Тільки для них мальва була не квіткою, а лікарською рослиною і... салатом. З її молодих листочків (вони, греки, люди) готували смачні, корисні для здоров'я салати. Вони й назвали (її, квітку, рослину) мальвою (*За Аллою Коваль*).

2. Які історичні відомості про мальву повідомляє автор?
3. Порівняй тексти про мальви (вправа 19 і вправа 20). Який із них художньо описує квіти, а який — подає точні наукові відомості?
4. Поміркуй, який заголовок можна дібрати до тексту Алли Коваль. Запиши його.

Квітка радості

21. 1. Прослухай музичний уривок твору Едварда Гріґа «Ранок» і виразно прочитай вірш. Яким почуттям пройняті ці твори? Спиши вірш.

Знову ранок, знову світ!
Знову квіти і проміння,
і надії, і тремтіння,
і усмішка, і привіт.

Микола Вороний

2. Підкресли іменники. Чому вони переважають у вірші? Яке враження цим створюється?
3. Побудуй звукові моделі слів, у яких звуків менше, ніж літер.

22. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

ла шко на ти зі я

2. Спиши поетичні рядки.

Болять майбутнім, школо, твої груди.
Нехай святиться твій простий поріг!

Іван Драч

23. 1. Прочитайте. Визначте, який це текст: художній чи науково-популярний. Які слова і речення допомогли зрозуміти його зміст?

Школа — слово грецького походження. У перекладі воно означає «місце радості», «вчена бесіда», «розумне дозвілля».

У Давній Греції навчальні заняття (їх називали словом «сколе») проходили у формі наукових бесід. Двійок не ставили, домашніх завдань не було. Зате існували тілесні покарання за порушення. Учнями були тільки хлопчики.

На слов'янські землі школа прийшла тисячу років тому. У ній вчилися тільки діти заможних людей. Так грецьке слово *сколе* по дорозі до нас стало *школою*.

2. Доберіть до тексту заголовок.

3. Випишіть словосполучення, які пояснюють зміст слова *школа*.

24. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте уривок з оповідання.

КОНВАЛІЯ ПІД ВІКНОМ

Уже півроку **нездужає** Наталочка. Тяжка в неї **недуга**: ноги не рухаються, мов чужі. Лежить Наталя вдома у постелі день і ніч.

Ми не забуваємо про свою однокласницю, ходимо до неї **щодня**.

Весною Наталіне ліжко поставили біля вікна. Вона **дивиться** на траву, листя й каже:

— Як мені хочеться походити по траві!

А то раз Наталя побачила зелені листочки, немов долоньки.

— Дивіться, — шепоче вона, — конвалія!

Наталя була така рада, аж щічки **зарум'янилися**.

Та сталося лихо. Вночі була велика злива. Рано-вранці, до сходу сонця, коли Наталя ще спала, ми прийшли в садок і побачили: конвалія лежить зламана.

Що ж робити?.. (За Василем Сухомлинським).

2. Скористайтесь робочими матеріалами Вченого Лиса і продовжте оповідання. Підготуйтеся виразно розповісти твір в особах.

Наталя засмутиться; сходили до лісу; викопали кущик; посадили під вікном; дивись, як біліють дзвіночки; а я боялася; гроза; вітер; снилося, що буря зламала конвалію.

3. Поміркуйте, чому оповідання має такий заголовок. Назвіть слова, які зв'язують речення в даному тексті.
4. Випишіть із тексту виділені слова. Запам'ятайте їх правопис.

25. Напиши листа своєму другові (своїй подрузі). Вислов у листі власні міркування про дружбу.

§ 5. Тема і основна думка тексту

Всі на світі сльози б я витер...

Тетяна Майданович

26. 1. Прослухай вірш та музику, яка зображає вітер. З якою інтонацією слід читати першу строфу? другу? Чому ти так думаєш?

Вітер має тисячі рук,
ними він розгладжує луг,
з кручі різко кинеться вниз,
розкуйовджує верболіз.

От би мати рук, як той вітер!
Всі на світі сльози б я витер...

Тетяна Майданович

2. Добери до вірша заголовок.
3. Доведи, що: 1) заголовки «Тисячорукий вітер», «Для чого вітрові тисячі рук?» допомагають зрозуміти, про кого або про що розповідається у вірші; 2) заголовок «Всі на світі сльози б я витер...» спонукає задуматися, чого навчає твір.
4. Пригадай, що таке тема і основна думка тексту.

У тексті про когось або про щось розповідається, доводиться якась думка чи описується предмет (явище). Це **тема тексту**.

Текст створюється з певною метою. Це його **основна думка**.

Зрозуміти основну думку допомагають запитання:
Чого навчає текст? Що в ньому засуджується?

27. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

чуй жість бай ду ність

2. Утвори від записаних слів прикметники чоловічого та жіночого роду.

28. 1. Спиши приказки. Про кого так кажуть?

1. Моя хата скраю. 2. А там хоч трава не росте.

2. Чи легко жити серед байдужих людей? Чи можна від них дочекатися допомоги, співчуття, поради, підтримки? Чи розділить така людина твою радість, твоє горе?

3. Розкажи, хто до тебе завжди чуйний, уважний, хвилюється за тебе, вболіває, радіє твоїм радощам і успіхам.

29. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте оповідання.

НАШ ТАТО ОДУЖАВ

Зустріла Катруся на подвір'ї двох своїх однокласників і поділилася радістю:

— Наш тато одужав.

Петро й Гриць подивилися на Катрусю, знизали плечима і, нічого не сказавши, побігли ганяти м'яч. Катруся підійшла до дівчаток.

— Наш тато одужав, — сказала вона й засяяла на радіощах.

Одна з них — Ніна — здивовано спитала:

— Ну то й що?..

Катруся відчула, як до горла підкотилася грудка, і їй стало важко дихати. Вона відійшла до самотньої тополі та гірко заплакала (*За Василем Сухомлинським*).

2. Визначте тему й основну думку оповідання. Скільки абзаців у тексті? Яка їх роль?

3. Поясніть, як ви розумієте значення вислову «до горла підкотилася грудка».

4. Що ж так образило Катрусю? Чому вона гірко заплакала? Запишіть відповіді на запитання кількома реченнями.

30. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Коли діти дізналися, що Оля від'їжджає в інше місто назавжди, то дуже засмутилися. Вчителька запропонувала провести дівчинку і щось їй подарувати та побажати.

Діти намалювали сонце, що означає щастя; квітку со-
няхя — радість, двох лелек — дружбу, бджолу — працьо-
витість. А один хлопчик зобразив метелика і пояснив, що
він уособлює красу.

Повертаючись додому з вокзалу, діти запитали у вчи-
тельки:

— А уроки сьогодні будуть?

— У нас сьогодні був найважливіший урок, — відповіла
вчителька.

2. Скільки абзаців у тексті? Спиши абзац, у якому розпові-
дається про те, чого бажали діти Олі.

3. Поміркуй, чи забудуть діти свою однокласницю. Як вони
спілкуватимуться? Що можна сказати про учнів цього
класу? Чого навчив їх такий урок?

Не похитнеться дуб-вигляз у злюю негоду

З народного

31. 1. Прочитай вірш.

Ще в дитинстві я ходив у трави,
в гомінливі трепетні ліси,
де дуби мовчали величаво
у краплинах ранньої роси.

Василь Симоненко

2. Запиши поетичні рядки з пам'яті.

3. Підкресли іменники та зв'язані з ними за змістом при-
метники.

напам'ять

32. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

го по до би на ро розж ник

2. Поміркуй, чому ці рослини отримали такі назви.

33. 1. Прочитайте слова. Як, на вашу думку, їх можна згрупувати?

Глід, ячмінь, тополя, дуб, овес, верба, бузина, сосна, квасоля.

2. Запишіть слова групами.

34. 1. Опишіть крони різних дерев — дуба, тополі, верби, ялини, липи. Що вони вам нагадують? Крона якого дерева схожа на парасольку? свічку? конус? кулю?

2. Спробуйте придумати віршовану загадку про будь-яке з цих дерев.

35. 1. Розглянь малюнок із зображенням дуба. Уяви, що за цією ілюстрацією ти маєш скласти текст-опис і надіслати його на конкурс у журнал «Соняшник».

2. Пригадай, як будується такий текст. Склади і запиши опис, за потреби використовуючи робочі матеріали Вченого Лиса.

ЩО ЦЕ ЗА ДЕРЕВО?

<p>Зачин (загальне уявлення про предмет)</p>	<p>Могутнє листяне дерево...</p>
<p>Основна частина (ознаки предмета)</p>	<p>Стовбур міцний, товстий, з візерунчастою корою. Крона нагадує... Гілля крилате; високо підносить до неба... Листки темно-зелені, різьблені, ... Цвіте сережками. Плід — ...</p>

3. Прочитай записаний твір. Чи немає в ньому докучливих повторень тих самих слів? Як їх усунути? Візьми до уваги поради Вченого Лиса.

Щоб побудувати висловлювання та вдосконалити його зміст, скористайся запитаннями *що хочу сказати? для чого?* Вони допомагають нам зорієнтуватися в умовах спілкування: знайти важливе, вилучити зайве, додати пропущене.

36. 1. Уявіть себе редакторами. Прочитайте текст-розповідь. Чи відповідає його зміст заголовкові? Чи немає чогось зайвого?

ЯКИМ ВИРОСТАЄ ДУБ У ПЕРШИЙ РІК СВОГО ЖИТТЯ

Дуб у перший рік життя утворює стрижневий корінь довжиною більше метра. А ось над землею він виростає не вище, як на десять сантиметрів. Дуб не скидає листя аж до самої весни.

2. Пригадайте, за якими правилами будуємо текст та поліпшуємо його зміст.

3. Запиши вдосконалений текст.

§ 6. Будова тексту

Ростуть опеньки у тумані серед сосонок і беріз

Ліна Костенко

37. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Гречка в полі, жито в полі,
а ось тут у глушині
виростають парасолі —
хоч маленькі, та смачні.

Микола Петренко

2. Які слова допомогли тобі здогадатися, що описуються гриби? До яких частин мови належать ці слова?

3. До якого слова загадки відноситься дана звукова модель?

— 0 | — 0 | — — 0' | = 0 =

38. 1. Із поданих складів утвори і запиши слово.

п і г р е д е в и з о к и

2. Чому ці гриби отримали таку назву?

3. Розглянь малюнок і спиши речення. Встанови зв'язок слів у ньому.

Ростуть опеньки у тумані
серед сосонок і беріз.

Ліна Костенко

4. Чи можна цей образний вислів Ліни Костенко використати як заголовок до малюнка? Чому?

39. 1. Прочитай уривок із казки.

Виткнувся із землі маслючок. Ніжка товстенька. Брунатний капелюшок на самі вуха насунутий, щоб ніхто не знайшов.

— З днем народження! — ласкаво привіталася травичка і розсунула стеблинки, місцем поступилася.

А гілка осики зронила кілька листочків, щоб ніхто не помітив (За Олегом Буценом).

2. Знайди в казці опис маслючка. Вислов припущення, яку вдачу мав маслючок. Чому ти так думаєш? Які риси зовнішності грибка переконують нас у цьому?

40. 1. Прочитайте текст. Знайдіть слова, що описують грибний струмочок. Яку картину ви уявили?

ГРИБНИЙ СТРУМОЧОК

Хто бував у горах в грибну пору, напевно, бачив цю дивовижу: гриби ланцюжком, один за одним, спускаються вниз по схилу, ніби грибний струмок пливе. Струмок? А може, тут і криється розгадка?

У горах так: пройде злива — і помчать шумні, швидкі потоки. Такий потік розміє грибницю і заріє її шматки по дорозі в землю. Спаде вода — і від струмка й сліду не буде. А грибниця залишиться, проросте грибами. От вам і грибний струмочок (За Андрієм Сахаровим).

2. Дайте письмову відповідь на запитання кількома реченнями (за варіантами).

I варіант. Яку дивовижу можна побачити в горах у грибну пору?

II варіант. Як утворюються грибні струмочки в горах?

III варіант. Чому грибні місця в горах називають грибними струмочками?

3. Який тип тексту — розповідь, опис чи міркування — потрібно використати в кожному з випадків? Доведіть свою думку.

41. Пригадай, як будуються тексти (розповідь, опис, міркування). За потреби користуйся таблицею.

ЯК БУДУЮТЬ ТЕКСТИ

	Розповідь <i>Що сталося?</i>	Опис <i>Який? Яка? Яке?</i>	Міркування <i>Чому?</i>
Зачин	Час і місце події.	Загальне враження чи уявлення про предмет (явище).	Твердження, яке потрібно довести.
Основна частина	Розгортання події.	Ознаки предмета (явища).	Доведення.
Заклучна частина <i>(кінцівка)</i>	Завершення події.	Висновок.	Висновок.

42. 1. Виразно прочитай уривок з оповідання. Скільки в ньому абзаців? Яка їх роль у тексті?

В ДОЛАХ

Стоїть ліс. З дерев: берези, черемхи, дубини.

Восени опадає листя, жовкне і шелестить. Грає при світлі різними барвами, іноді місцями жаріє проти сонця, мов саме полум'я.

Між ними одна сосна, все зеленіє.

— Чого зеленієш? — накинулися дерева одного разу на неї. — Ми всі восени жовкнемо і скидаємо листя, а ти одна хочеш відзначитися в лісі?.. (За Ольгою Кобилянською).

2. Продовж текст-розповідь. Як могли б розгортатися події?

восені́

3. Доповни і запиши речення (за вибором).

I варіант. Восени листя жовтіє тому, що...

II варіант. Восени листя опадає тому, що...

Зелений листочок — сонячна комора

43. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Моє листя хитромудре
і не схоже на кружальця.
Моє листя, мов долоні,
розчепірило п'ять пальців.

2. Які слова допомогли тобі здогадатися, про що йдеться в загадці? На які питання вони відповідають? До якої частини мови належать?

3. Побудуй звукові моделі слів, у яких літер більше, ніж звуків. Поясни їх правопис.

44. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. До яких частин мови вони належать? Як іще їх можна назвати? Виділи в утворених словах корінь.

то ля по ле вий

2. Спиши. Підкресли головні члени речення.

Красива осінь вишиває клени
червоним, жовтим, срібним, золотим.

Ліна Костенко

45. 1. Уявіть себе вченими-біологами. Спробуйте дізнатися, чому зелений листок називають сонячною коморою. Пригадайте, як дихає і живиться рослина.

2. Поспостерігайте, як змінилися дерева, кущі, трави з приходом осені. Порівняйте два листочки — зелений і жовтий. Чому зелений листочок міцний, тугий, пружний? А який жовтий? Чому?

3. Прочитайте текст і поділіть його на частини (абзаци). До кожної частини усно поставте запитання.

У зеленому листку є маленькі зелені зернята. Неозброєним оком їх не помітиш. Коли сонце світить, ці зернята ростуть і діляться. Так відбувається процес росту листка та

й усієї рослини. Окрім зелених зернинок, у листку є і жовті, а в деяких рослин — фіолетові, червоні. Коли сонце перестає світити, зелені зернинки зникають і залишаються тільки жовті, червоні або фіолетові. Так листочок змінює своє забарвлення.

4. Спишіть перший абзац тексту.

46. 1. Прочитай зачин і кінцівку тексту. Поміркуй, із чого зелені зернятка-кухарики варять обід для всього дерева. Що це за їжа?

2. Скористайся робочими матеріалами Вченого Лиса і склади основну частину.

ЗЕЛЕНИЙ ЛИСТОЧОК — СОНЯЧНА КОМОРА

Зачин	Зелений листок називають сонячною коморою, бо він вбирає та зберігає світло і тепло Сонця. Як це відбувається?	
Основна частина	<p><i>Що за диво-кухарики живуть у листку?</i></p> <p><i>Із чого вони готують їжу?</i></p> <p><i>Як потрапляє в листок вода?</i></p> <p><i>Що вдихає листочок через отвори? Що видихає?</i></p>	<p>Крихітні зелені зернинки; їх не помітиш оком.</p> <p>Із сонячних променів, води й вуглекислого газу.</p> <p>Піднімається від коріння по...</p> <p>Вуглекислий газ; кисень.</p>
Заклучна частина	Під дією Сонця маленькі зернинки-кухарики утворюють крохмаль і цукор, якими живиться вся рослина. У листку, як у коморі, сонячна енергія залишається назавжди.	

3. Визнач тип тексту. Запиши основну частину.

§ 7. Про одне і те ж по-різному

**Річка плине, берег рвучи,
далі, далі попід кручі**

Леся Українка

47. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Вибігла із джерела
і лугами, та полями,
та дрімучими лісами —
аж до моря допливла.

2. Порахуй, скільки в загадці іменників, прикметників, дієслів. Чому іменників найбільше? Яку картину змальовують іменники в нашій уяві?

3. Знайди на карті річку, яка протікає в твоїй місцевості. Простеж шлях цієї річки від джерела до моря чи озера.

48. Із поданих складів утвори і запиши слова. Як їх можна згрупувати?

річ о ка зе мо ро ре

49. 1. Прочитай поетичні рядки. Запиши їх із пам'яті.

Річка плине, берег рвучи,
далі, далі попід кручі.

Леся Українка

2. Характер якої річки — рівнинної чи гірської — передає поетеса? Прислухайся до звучання вірша. Які звуки часто повторюються? Яке цим створюється враження?

50. 1. Прочитайте і спишіть уривок із порівняльного опису. Як його можна закінчити? Які прикметники-антоніми для цього слід ужити?

РІВНИННІ ТА ГІРСЬКІ РІЧКИ

Рівнинні річки тихоплавні. Вони не долають перешкод, а обминають їх. Поверхня річок спокійна. Вода в них прозора.

Гірські ріки...

Слова для довідки: бурхливі, швидкоплинні; стрімка, шалена, могутня; каламутна.

2. Допишіть текст, скориставшись словами для довідки. За потреби звертайтеся до даної таблиці.

ЯК БУДУЮТЬ ПОРІВНЯЛЬНИЙ ОПИС

Зачин	Ставлять завдання, як відрізнити подібні між собою предмети (явища).	
Основна частина	<i>Перший спосіб</i>	<i>Другий спосіб</i>
	Відмінні ознаки предметів (чи явищ) описують одночасно.	Відмінні ознаки предметів (чи явищ) описують послідовно: спочатку — одного, потім — другого і т.д.

3. Порівняйте вірш Лесі Українки та побудований вами порівняльний опис. У якому з текстів річка описується образно? Який текст можна помістити в довідник, підручник із природознавства?

З огляду на умови спілкування, говоримо про одне й те ж по-різному: точно описуємо предмет (явище) або живописно, образно малюємо його.

51. 1. Розглянь малюнок і прочитай тексти.

1. Річка Прут бере початок у Карпатах. Має гірський характер. Довжина — близько тисячі кілометрів.

2. Попід поважно задумані гори, поміж килими гаїв, лугів, левад срібною стрічкою в'ється Прут. Пливе широко, розмашисто, журливо шепотить водами, неначе оповідає горам і рівнинам якусь одвічну казку (За Петром Козланюком).

кілометр

2. Що спільного в цих текстах? Чим вони відрізняються?
3. Яка мета першого висловлювання?
4. Яка картина постає в уяві, коли читаєш другий текст? Знайди в цьому творі слова, які допомагають «почути» й «побачити» гірську річку.
5. Спиши текст, який тобі більше сподобався.

52. 1. Прочитай і спиши народні порівняння.

- ◆ Тиха, як вода в криниці.
- ◆ Пропав, як камінь у воді.

2. Про кого так кажуть? Поясни, чому ти так вважаєш.

Ріка заснула в берегах

Ліна Костенко

53. 1. Прослухай музику Петра Чайковського «Листопад» та поетичні рядки. Яким настроєм вони пройняті? Які почуття пробуджують?

Осінь брами свої замикала вночі,
погубила у небі журавлині ключі.

Ліна Костенко

2. Запиши вірш із пам'яті. Підкресли в цьому реченні головні члени.

54. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Чи можна їх назвати спорідненими? Чому?

de za per ti re

2. Спиши речення.

Ріка заснула в берегах...

Ліна Костенко

55. 1. Поспостерігаймо за нашою річкою. Чи готується вона до зими? Як саме?

Ми були біля річки навесні, влітку, ранньої осені. Які зміни ви помітили на річці тепер? Якою стала вербичка? Кому дарує свої листочки? Чи змінилися зелені водорості? Яким став берег? Де поділися рибки? жабки? раки? Де тепер птахи? Куди поховалися комашки?

Що робитиме річка взимку? Хто її змусить заснути?

2. Поміркуйте, що сталося б з усіма мешканцями річки, якби вона не вкривалася взимку кригою.

влітку

взіймку

56. 1. Прочитай і порівняй тексти. Визнач їх типи.

1. Біля річки в мене є улюблене місце. Там росте вербичка, яку ми посадили разом із дідусем.

Одного весняного ранку дідусь приніс маленький саджанець. Ми вирішили посадити його на березі річки. Дідусь викопав ямку і опустив у неї вербичку, а я закидав коріння землею. Потім ми щедро полили деревце.

Наша вербичка привітно шелестить листям і дарує всім гарний настрій.

2. Велику користь державі приносять юні охоронці річок. Облік водойм, вивчення їх флори і фауни, порятунок молоді риби, патрулювання в районах рік та озер, спо-

стерезення за ростом і розвитком риб та інших мешканців водойм — ось далеко не повний перелік їхніх справ.

2. До першого тексту добери і запиши заголовок.
3. Передай зміст другого тексту одним реченням і запиши.

держáва

57. 1. Прочитай. Поміркуй, як допомогти забрудненій річці.

2. Доповни і запиши віршовані рядки, скориставшись словами для довідки. Добери до вірша заголовок.

Порятунку ... ріка,
бо не дбає байдужа
Річко-..., постривай,
підрости нам трішечки

Ми очистим твої ... —
стане нам і ..., й снаги.
Будеш ти блищати, як ...,
всім даруючи втіху й

Слова для довідки: рука, річечко, благає, береги, скло, завзяття, дай, тепло.

Завдання і запитання для повторення

1. З яких частин складається текст?
2. Що виражає заголовок тексту?
3. Що таке тема й основна думка тексту?
4. Які є типи текстів? Чим вони подібні і чим відрізняються?
5. Назви ознаки тексту-міркування.
6. Які типи текстів найчастіше використовують у листах? у довідниках та енциклопедіях? в усному мовленні?

§ 8. Види речень

Мені наснився тихий сад

Василь Стус

58. 1. Розглянь ілюстрацію і прочитай вірш.

В сизому тумані,
в сині димовій —
яблука рум'яні,
груші медові.

Вміє одаряти
сотнями дарів
осінь, щедра мати,
всіх трудівників!

Максим Рильський

2. Скільки речень у вірші? Які ці речення за метою висловлювання?
3. Постав запитання до кожного речення. Який розділовий знак треба ставити в кінці питального речення? Яке слово потрібно вимовляти з більшою силою голосу?
4. Перебудуй перше речення в окличне і запиши. Як його слід прочитати?
5. Перебудуй друге речення в спонукальне з окличною інтонацією. Виразно прочитай це речення.

59. 1. Попрацюйте з таблицею. Доберіть і запишіть відсутні речення.

ВИДИ РЕЧЕНЬ

За метою висловлювання	За інтонацією	
	Неокличні	Окличні
Розповідні (про щось розповідається або повідомляється)	Осінь вміє одаряти сотнями дарів.	
Питальні (про щось запитується)		Чи вміє осінь одаряти сотнями дарів?!
Спонукальні (висловлюється спонукування до дії: прохання, порада, застереження, заборона, заклик, наказ тощо)		

2. З якою метою ми вживаємо розповідні речення? питальні речення? спонукальні речення?

3. Прочитайте парами неокличні та окличні речення. Як передають окличну інтонацію в усному та писемному мовленні?

4. Складіть за таблицею власні речення. Запишіть їх.

60. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Яке серед цих слів є «зайвим»? Чому?

саг са ник дом дів

2. Спиши поетичні рядки.

Мені наснився тихий сад,
роса, спориш на стежці.

Василь Стус

61. 1. Прочитай текст. Як ти розумієш вислів «викохав садок»?

Дядько Роман викохав садок. І в садку в нього справжні дива! На одній гілці яблуко сніжно-біле. А на сусідній — золотисте або зовсім червонощоче. Визирають яблука з-поміж листя, сміються до сонця, наливаються, спіють (За Олесем Гончарем).

2. Постав письмово декілька запитань до першого речення.

3. Визнач головні члени в останньому реченні. Скільки в ньому присудків? Яке враження створюється завдяки вживанню декількох дієслів-присудків? Перебудуй це речення в спонукальне і запиши. Склади до нього схему.

62. 1. Прочитай уривок із тексту.

ЯБЛУКО І СВІТАНОК

Малий Мишко часто приходив до свого дідуся Корнія. Пригощав дідусь онука смачними яблуками, грушами, медом.

Та Мишко не міг відірвати очей від великого білого яблука, що виросло аж на вершечку однієї яблуні.

— Дідусю, любий, дозволь мені зірвати он те яблуко!

— Ні, — відповів дідусь, — це яблуко належить тому, хто прийде в сад на світанку і попрацює годинку... (За Василем Сухомлинським).

2. Яким ти уявляєш дідуся Корнія? А Мишка?

3. Подумай, яке закінчення може мати цей твір.

4. Випиши з тексту розповідне і спонукальне речення. У спонукальному реченні підкресли звертання.

§ 9. Головні та другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні

Барви осіннього лісу

63. 1. Прочитай вірш Катрусі — твоєї ровесниці. Які почуття він пробуджує?

Осінь мрійна, осінь мила
все багрянцем притрусила.
І сама — в барвистім листі,
ще й калиновім намисті...

2. Які іменники та зв'язані з ними за змістом прикметники змальовують пишні шати осені? Які поетичні рядки, казкові історії навіяла тобі золота осінь?
3. Із першого речення випиши головні члени.

64. 1. Спиши слова та прислів'я.

кетями багрянцем намисто

Жовтень ходить по краю та птахів виганяє із гаю.

2. Встанови зв'язок слів у реченні. Скільки в ньому присудків? Як голосом і на письмі передати інтонацію перелічення?
3. На які питання відповідають другорядні члени речення? З якими словами вони зв'язані?

65. 1. Виразно прочитай твір твого ровесника Олега в музичному супроводі.

Скрізь, куди не глянь, — золото, золото. І так тихо...

Тільки інколи налетить вітер, зірве з дерева листочки. І закружляють вони в повітрі, наче метелики. А листочку так не хочеться з дерева падати! Він аж почервонів з печалі.

Деякі листочки скручуються в дудочку. І коли обережно розгорнути такий листочок, усередині в ньому тремтить кришталева росинка!

2. Як змальовано осінь композитором і юним письменником — образно чи точно? Обґрунтуй свою думку.

3. Постав запитання до кожної частини тексту. Спиши третій абзац і встанови зв'язок слів у першому реченні.

66. 1. Розгляньте букет осінніх листочків. Знайдіть якнайбільше відтінків червоного кольору. Покажіть пурпурові, багряні, вишневі, бордові листочки. Придивіться, як пломеніють червоні кольори в осінньому золоті.

2. Складіть художній опис за поданим початком.

Яких тільки барв немає в осінньому лісі!..

67. 1. Прочитай речення. Пошир його другорядними членами, використовуючи подану нижче схему.

Листочки кружляють.

..., ..., ... — — —

2. Запиши поширене речення. Підкресли в ньому головні та другорядні члени.

68. 1. Із кожної групи слів склади і запиши речення.

- Верба, священним, деревом, є;
- в, піснях, оспівується, вона, і, народних, згадується, у, легендах, переказах;
- вербу, тримають, освячену, образами, за;
- букети, котиків, з, вербових, є, найкращим, для, подарунком, рідних, знайомих, та.

2. Прочитай утворений текст. Добери і запиши до нього заголовок.

3. Підкресли головні та другорядні члени в другому реченні.

У страху очі великі

З народного

69. 1. Прочитайте вірш. Що у вас викликає усмішку? Чому?

— А куди ти, синку, йдеш?
— На війну, татусю.
— Нащо ж ти дрючок береш?
— Бо гусей боюся.

— Нащо ж хліба стільки взяв?
— То для пса чужого,
щоб мене він не займав,
як піду повз нього.

— А мотузку нащо сплів?
— Прив'язать гармату,
щоб, бува, не загубив,
як стану тікати.

Катерина Перелісна

2. Які види речень за метою висловлювання та за інтонацією використовує автор?

3. Прочитайте варіанти заголовків до твору Катерини Перелісної.

Боягуз. А куди ти, синку, йдеш? Заяча душа. На війну!..
Хоробрий вояк.

4. Випишіть заголовки: *I варіант* — які допомагають зрозуміти, про кого розповідається у вірші; *II варіант* — які розкривають основну думку твору.

70. 1. Доповни і запиши речення.

Хоробрий вояк боїться _____ і _____.
Він викликає усмішку, бо тільки вдає із себе _____.

2. Встанови зв'язок слів у першому реченні.

71. 1. Спиши слова. Що вони означають?

страшний боязкий

2. До першого слова добери і запиши споріднене. Познач корінь. Яка буква змінилася в корені?

72. 1. Розкажіть, хто з вас боїться собак, темряви, грози. Чи є, на вашу думку, люди, які нічого не бояться? Поміркуйте, коли відчуття страху буває корисним.

2. Із «розсипаних» слів складіть і запишіть прислів'я. Поясніть, як ви розумієте їх зміст.

I варіант: куща, й, лякана, боїться, ворона.

II варіант: боятися, в, не, ходити, вовка, ліс.

III варіант: сміливого, на, тільки, собака, кусає, гавкає, а, боягуза.

73. 1. Прочитай оповідання. Поміркуй, чому твір має таку назву. Склади до нього план.

БОЯГУЗКА

Валя була боягузкою. Дівчинка боялася жаб, павуків, гусені.

Якось діти гралися на вулиці. Хлопчики будували з піску фортецю, а Валя та її маленький братик Андрійко варили обід для ляльок.

Раптом почулися вигуки:

— Кудлай з ланцюга зірвався! Бережіться!

Діти кинулися врозтіч.

Валя заверещала, схопила в одну руку совок, а в другу — іграшкову сковорідку і заступила собою малого Андрійка.

Ось уже зовсім близько ікласта паща. Валя кинула у пса сковорідку, потім — совок і крикнула з усієї сили:

— Ану, геть!

— Фу! Фу! Кудлай! Сюди!

Це сторож біг навперейми Кудлаю, Валі на допомогу
(За Ніною Артюховою).

2. Що допомогло Валі подолати страх? Запиши відповідь на запитання кількома реченнями.

3. Випиши виділене речення та підкресли в ньому головні члени. Скільки в цьому реченні присудків? Якою частиною мови вони виражені? Поміркуй, з якою метою автор твору використовує декілька присудків.

§ 10. Головні та другорядні однорідні члени речення

Вийся, віночку, гладко...

З народного

74. 1. Прочитай народну пісню в музичному супроводі. Провис яких слів треба пояснити?

Йдуть дівоньки у садочок,
зів'ють собі віночок
з рутоньки, з м'ятоньки,
з хрещатого барвіночку,
з запашного василечку.

2. Спиши речення і підкресли в ньому головні члени. Скільки в цьому реченні присудків? Який другорядний член пояснює присудок *зів'ють* і відповідає на питання *що*? Які другорядні члени речення відповідають на питання *з чого*?

75. 1. Спиши слова. Яке слово в цьому ряду «зайве»? Поясни, чому.

в'ють в'язуть зав'язуть

2. Спиши поетичні рядки.

Заквітчай голову дівочу
лілеями та тим рясним
червоним маком...

Тарас Шевченко

3. Підкресли слова, які відповідають на одне й те саме питання і відносяться до одного слова.

Члени речення, які відповідають на те саме питання і відносяться до одного слова в реченні, називаються **однорідними членами речення**.
Якщо однорідні члени речення вимовляються з перелічувальною інтонацією, то на письмі між ними ставиться кома.

76. 1. Прочитай речення. Чим вони відрізняються?

- Дівчата збирають квіти.
- Дівчата збирають волошки, чорнобривці, барвінок.

2. Спиши речення з переліченням. Скільки другорядних членів у цьому реченні? На яке питання вони відповідають і до якого слова відносяться?

77. 1. Прочитайте і порівняйте речення. Чим вони подібні? Чим відрізняються?

- Ходять дівчатка по садочку, в'ють собі віночки.
- Ходять Оксанка, Марися, Наталя по садочку, в'ють собі віночки.

2. Спишіть обидва речення. Підкресліть однорідні члени. Якими членами речення вони виступають?

Однорідними членами можуть бути підмети, присудки і другорядні члени речення.

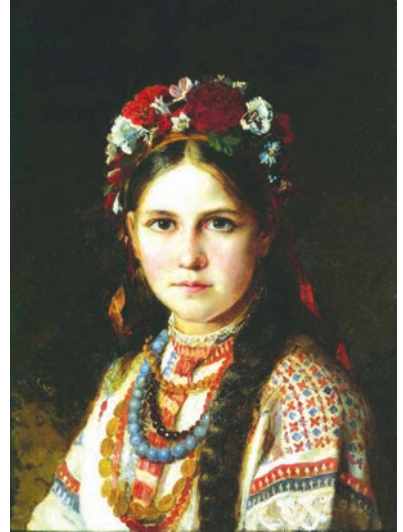
78. 1. Прочитай текст.

ВИЙСЯ, ВІНОЧКУ, ГЛАДКО...

Найкращою оздобою голови дівчини є вінок. Наші дівчата плетуть вінки з маку, синіх волошок, чорнобривців, дикої рожі...

У **плетенні** вінків в Україні досягнуто не меншого мистецтва, як у **вишитті**, **тканні** та **мережанні**.

Дівчата майстерно добирають і комбінують барву, форму квітів у вінку, щоб до лица було... (За Олексою Воропаєм).

Микола Рачков.
«Дівчина-українка»

2. У яких видах творчості українці досягли високої майстерності?

3. Знайди і випиши речення з однорідними головними членами. Якими членами речення вони виступають?
4. Поясни правопис виділених слів. Побудуй звукову модель слова *ВИШИТТЯ*.

79. 1. Прочитай речення. Побудуй до кожного з них схему.

- Маки пломеніють цвітом.
- Маки пломеніють червоним, сизим, білим цвітом.

2. Як слід прочитати речення з переліченням? Назви в ньому однорідні другорядні члени. На яке питання вони відповідають та з яким словом зв'язані?
3. Пошир друге речення однорідними підметами і запиши його. Усно встанови зв'язок слів у цьому реченні.

§ 11. Поєднання однорідних членів речення сполучниками

По хрещатий барвінок...

З народного

80. 1. Розглянь малюнок. Прочитай (заспівай) весільну пісню.

БАРВІНКОВИЙ ВІНОК

Ой що ж там по нових сінях **палає**?
На молоденькій з барвінку вінок **сяє**.

2. Яким настроєм пройнята пісня? З якою метою в ній ужито виділені слова? До якої частини мови вони належать? Визнач їх час та число.

81. 1. Прочитай. Із поданих складів утвори і запиши слова.

в е м я н і с і с і м ь ч ю

2. Які це слова? Познач у них корінь.

3. Спиши речення. Поясни вживання розділових знаків.

Зелений барвінок є символом нев'янучого кохання, безсмертя.

82. 1. Прочитай текст. Які взаємини між рідними й близькими утворює народний звичай — плетіння весільних вінків?

ВЕСІЛЬНІ ВІНКИ

Напередодні весілля дівчата сходяться до хати молодої, співають пісень, виплітають весільні вінки.

Пристаючи до плетіння вінка для молодої, дружки хором випрошують благословення:

В долину, дівчата, в долину
по червону калину,
по хрещатий барвінок, —
молодій на вінок...

Благослови, Боже,
і отець, і мати, —
будемо вінок зачинати!

За Олексою Воропаєм

2. Запиши з коментуванням перше речення. Підкресли в ньому однорідні члени речення.

83. 1. Прочитайте текст. Поставте запитання до кожного абзацу.

У НІЧ НА ІВАНА КУПАЛА

З давніх-давен в Україні у ніч на Івана Купала дівчата й хлопці розкладають вогнища на горі **або** поблизу річки. Молодь танцює навколо того багаття, стрибає через вогонь.

Дівчата виплітають собі вінки, прикріплюють до них палаючі свічки і темної ночі пускають ті вінки на воду. І ось у темну купальську ніч на спокійній поверхні води пливуть вінки із золотистими вогниками, віщують дівочу долю (*За Олексою Воропаєм*).

2. Знайдіть речення з однорідними членами: *I варіант* — у першому абзаці; *II варіант* — у другому абзаці. На які питання відповідають однорідні члени? З якими словами зв'язані?

3. Зверніть увагу на виділені слова, які зв'язують однорідні члени речення — *й, або, і*. Чи повторюються ці слова в реченнях? Чи ставиться кома перед ними при переліченні?

Однорідні члени речення можуть поєднуватися за допомогою сполучників *і (й), та, або, чи, але, однак*.

84. 1. Прочитай і спиши текст.

Вінок не тільки прикрашав, **а й** охороняв дівчину від лихого ока, нечистої сили.

Цікаво, що в Давній Греції, як і в Україні, вінок був оберегом. Щоб захистити мандрівників від бурі **чи** іншого нещастя, рідні **й** друзі кидали їм услід у море вінки.

2. Добери і запиши до тексту заголовок. Доведи, що дібраний заголовок є влучним. Поясни вживання коми в першому реченні. З якою метою вжито виділені сполучники?

Ні зір, ні сонця, ні весни без краю рідного немає

Олександр Олесь

85. 1. Прочитай поетичні рядки з вірша Тараса Шевченка «На вічну пам'ять Котляревському». Як Кобзар називає Івана Котляревського?

Праведная душе, прийми мою мову
не мудру, та щиру, прийми, привітай.
...Прилини до мене хоч на одно слово
та про Україну мені заспівай.

2. У якому з речень сполучник *та* вжито в значенні *але*, а в якому — у значенні *і*?
3. Підготуйся виразно прочитати обидва речення. Голосом передавай інтонацію перелічення та інтонацію протиставлення. Читаючи речення з інтонацією протиставлення, перший однорідний член вимовляй із більшою силою голосу, а другий — понижуючи голос.

86. 1. Прочитай і спиши слова. Які це слова? Познач у них корінь.

незрадлива не зраджу зрада

2. Спиши речення. Підкресли сполучники. Зверни увагу на вживання коми між однорідними членами речення.

Ні зір, ні сонця, ні весни без краю рідного немає.

Олександр Олесь

87. 1. Розгляньте таблицю. Підготуйтеся виразно прочитати подані в ній речення. У якому з речень однорідні члени поєднані інтонацією протиставлення?

Сполучники, що поєднують однорідні члени речення	Правила вживання коми	Приклади речень
і, й, та (у значенні і), чи, або, то	Кома не ставиться, якщо сполучник не повторюється.	Реве та стогне Дніпр широкий (Тарас Шевченко). То реве, то стогне Дніпр широкий.
а, але, однак, та (у значенні але)	Кома ставиться завжди.	Тече вода в синє море, та не витікає (Тарас Шевченко).

2. У якому випадку між однорідними членами, поєднаними сполучниками, завжди ставиться кома? У якому випадку ставиться кома між однорідними членами, поєднаними інтонацією перелічення?

3. Запишіть з коментуванням речення, подані в таблиці.

88. 1. Прочитайте і спишіть поетичні рядки з творів Тараса Шевченка.

1. Сонце йде і за собою день веде. 2. А серденько соловейком щебече та плаче. 3. Увечері посумую, а вранці заплачу. 4. Отакий-то Перебендя, старий та химерний! Заспіває весільної, а на журбу зверне.

вранці

вдень

ввечері

2. Поміркуйте: *I варіант* — у яких реченнях однорідні члени поєднані інтонацією протиставлення; *II варіант* — у яких реченнях однорідні члени поєднані інтонацією перелічення. Поясніть уживання коми між однорідними членами.

89. Прочитай речення. Заміни виділені слова однорідними членами, скориставшись поданими в дужках словами. Запиши.

1. Про червону калину люди склали багато **творів** (пісень, легенд, розповідей, казок). 2. Бабуся **працювала** (шила, вишивала, садила квіти, готувала їжу, співала). 3. **Діти** (Наталя, Поліна, Юля, Олег, Андрій) готуються до спортивних змагань.

Завдання і запитання для повторення

1. Які бувають речення за метою висловлювання та за інтонацією?
2. Що називають підметом? А присудком?
3. Які члени речення називають однорідними?
4. Прочитай речення. Перебудуй його в спонукальне з окличною інтонацією.

Облетіло літо листячком із клена (*Богдан Чалий*).

5. Прочитай речення. Побудуй до них схеми і встанови зв'язок слів.

1. Листочки летять, кружляють і тихо падають. 2. Берізка красується платтячком зелененьким, ніжними вітами. 3. Шумлять верхами дуби, берези, буки.

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЧАСТИНИ МОВИ

§ 12. Частини мови

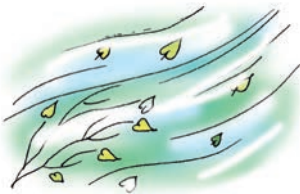

Осінні хмари сірі, як слони

Ліна Костенко

90. 1. Виразно прочитай вірш. Яку картину малюють у твоїй уяві однорідні присудки? Створи пластичний етюд за мотивами вірша.

Вітер з пожовклим листком
грається в котика-мишки:
то поженеться біжком,
то підкрадається нишком.
Ну а коли спійма,
буде, дітки, зима.

Віктор Терен

2. Знайди у вірші дієслова майбутнього часу. Добери до них відповідні форми теперішнього часу і запиши за зразком.

Зразок: вітер (що зробить?) поженеться; (що робить?) женеться.

91. 1. Із поданих складів утвори і запиши спільнокореневі слова. До яких частин мови вони належать? Доведи свою думку.

жов ти є тень тий

2. Спиши поетичні рядки. Підкресли іменники. Визнач їх рід.

Літає голуб, і чомусь так низько.
Мабуть, крило поважчало. Туман.

Ліна Костенко

92. 1. Прочитайте вірш. Скільки в ньому речень? Чому ви так вважаєте? До яких частин мови належать ужиті автором слова?

Великі хмари холодом нагусли.
Червоне листя падає в гаю.
Летять у вирій дуже дикі гуси,
а я слонам привіт передаю.

Ліна Костенко

2. Розгляньте таблицю. Зробіть висновок, за якими ознаками ми розрізняємо частини мови. Чим прийменник і сполучник відрізняються від інших частин мови?

Слово	Частина мови	На яке питання відповідає? Що означає?	У якій формі вжито?	Член речення
хмари	іменник	що? назву предмета	у множ.	підмет
великі	прикметник	які? ознаку предмета	у множ.	другорядний член
нагусли	дієслово	що зробили? дію предмета	у множ. мин. часу	присудок
в	прийменник	не можна поставити питання, службове слово	—	не буває членом речення
а	сполучник	не можна поставити питання, службове слово	—	не буває членом речення

93. 1. Прочитайте уривок із казки. Усно складіть план та продовжте казку. Виразно розкажіть її в особах.

СОСОНКА

Красується сосонка. Прийшла осінь смутна, а сосонці байдуже! Сусідки її, берізки та липки, стоять бідні та за-

журені, листячко з них геть облетіло. А сосонка мовби ще кращою здається поміж смутних товаришок.

— А що, де ваші кучері гарні та рясні? Стоїте деркачами! Немає в світі, як ми, сосни! Ой світе мій, яка ж я гарна та велична! — каже сосонка берізкам та липкам.

Величається вічнозелена красуня. Аж тут прилетіла сорока, застрекотала:

— Че-че-че! Чекай, чекай!.. (За Оленою Пчілкою).

2. Спишіть перше речення третього абзацу. Розберіть його за частинами мови.

3. Знайдіть у тексті дієслова-синоніми. З якою метою вони вжиті в казці?

94. 1. Прочитай народні прислів'я та прикмети. Спиши.

1. Листопад жовтню син, а зимі рідний брат. 2. Хоч листопад і не лютий, та питає, чи вдягнений і взутий. 3. На горобині й дубі багато плодів — чекай суворої зими. 4. Доки листя з вишень не облетіло, то хоч скільки снігу не було б, він не вляжеться — відлига його з'їсть.

2. Які слова вжито в переносному значенні? До яких частин мови вони належать?

Осінній сад ще яблучка глядить, листочок-два гойдає на гілляках

Ліна Костенко

95. 1. Прослухайте музику Петра Чайковського з циклу «Пори року. Осінь» та поетичні рядки. Які почуття вони пробуджують?

Останні айстри горілиць зайшлися болем.
Ген килим, витканий із птиць, летить над полем.
Ліна Костенко

2. Як виглядають яскраві квіти на тлі сірого осіннього неба? Чи не нагадують вони прощальний усміх красуні-осені?
3. Спишіть вірш. У яких словах виражена туга за літом? До яких частин мови належать ці слова? У якому значенні вони вжиті — прямому чи переносному? Чому ви так вважаєте?

96. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Як їх можна погрупувати? Чому ти так вважаєш?

ту суи га ти жи

2. Прочитай поетичні рядки. Поясни вживання коми. Випиши однорідні присудки. Якою частиною мови вони виражені? Добери і запиши до кожного з них спільнокореневі слова, слова-синоніми і форми слова. Як ти їх розрізняєш?

Осінній сад ще яблучка глядить,
листочок-два гойдає на гілляках.

Ліна Костенко

97. Поспостерігаймо разом, яким прийшов до нас листопад.

Погляньте на гілочки, де гладенькими підвісними до-ріжками ковзають крапельки чистої води. Що ви помітили? Яким буває небо в листопаді туманними ранками, морозними світанками, холодними вечірніми сутінками? На що схожі хмари? Якими стали дерева в нашому гайку? Чи одночасно вони скидають листя? А листя якого дерева залишається на дереві всю зиму?

Придивіться до останнього листочка на дереві. Який він? Що йому може снитися? Про що він згадує? Чому не хоче опадати на землю? Які барви владарюють тепер у нашому гайку? Чому так сталося? Хто ж тут погостював?

Якою ви уявляєте осінь тепер, коли закінчується час її господарювання? А з ким можна порівняти ранню осінь? Яка ж єдина втіха у стомленої господарки-осені? Певно, лічити останні листочки на деревах.

98. 1. За враженнями від уроку мислення в природі складіть і запишіть казку «Лічить Осінь листя на деревах»: *I варіант* — самостійно; *II варіант* — за поданими робочими матеріалами Вченого Лиса.

ЛІЧИТЬ ОСІНЬ ЛИСТЯ НА ДЕРЕВАХ

*Що могла згадати
Осінь?*

*Що могла побачити,
почути?*

Складіть діалог.

Запишіть кінцівку.

Постаріла, стомилася Осінь.
Сіла на пеньочку. Пригадалось
їй, як...

Підійшла до...

Поруч ріс (росла)...

Прислухалась Осінь: листочки
розмовляють між собою.

— ...

— ...

Раптом налетів Вітер. Дмух-
нув щосили і позбавив Осінь
останньої забави.

2. Виразно прочитайте написані твори. Колективно обговоріть їх, відредагуйте. Які слова вжито влучно? До яких частин мови вони належать?

3. Чи вдало, на вашу думку, введено в казку діалог?

99. 1. Прочитай слова. Як їх можна погрупувати?

Прислухатись, слухач, заслухатись, слух, слуховий, послухати, переслухати, слухання, слухацький.

2. Запиши слова групами.

Вивірка, білка, білочка...

100. 1. Прочитайте вірш. Якою в ньому зображено білочку?

БІГЛА БІЛКА ДО ЛІЩИНИ

У осінню теплу днину
бігла білка до ліщини,
щоб нарвати, ну хоч трішки,
у торбиночку горішків,
аби маленькі білченята
всмак могли поласувати.

Марія Пономаренко

2. Назвіть іменники, прикметники і дієслова, вжиті у вірші.
3. Випишіть прийменники та інші службові слова.

101. Спиши каліграфічно букви і слова.

Дд Бб дуб білка гірнова

102. 1. Прочитайте текст. Складіть до нього план.

У старому дуплі велетня-дуба жила весела родина білочок. Найменше білченятко Рудик було схоже на пухнасту руду кульку, з якої задерикувато стирчали китички вух та хитро виблискували чорні намистини-оченята. Коли Рудик перестрибував з гілки на гілку, над ним рудим парашутом розкривався хвіст.

Рудько ніколи не сумував. Він гасав по слизьких холодних вітах і навіть придумав пісеньку:

Листопад вітром носитья,
на землю листя проситья.
Червоне, жовте падає
і килим нам нагадує.

2. Прочитайте, як описано Рудика. Які іменники з переносним значенням, на вашу думку, особливо виразні, влучні?

3. Спишіть пісеньку. Вкажіть над словами, до яких частин мови вони належать.

103. 1. Прочитай слова, словосполучення, незакінчені речення. Про яке звірятко тут ідеться?

Маленьке прудке звірятко; легке, гнучке, вкрите шерстю; вушка з китичками на кінчиках; передні міцні та гострі; короткі, але чіпкі; тримає їжу; довші та сильніші, ними відштовхується, як пружиною; красивий, великий, подібно до керма, допомагає стрибнути на гілку.

2. Використовуючи подані робочі матеріали, склади і запиши текст-опис. Добери до тексту заголовок.

3. Підкресли вжиті у тексті прикметники.

104. 1. Прочитай текст. Знайди слова, вжиті в переносному значенні.

БІЛОЧКА-МАНДРІВНИЦЯ

Мама-білка навчила маленьку білочку лазити й стрибати. Прохала далеко не забігати. Та біля дуба і ялини руденька знала вже все. Стільки разів чула, як мурмоче старий дуб, а ялина тільки ледь-ледь похитує волохатими вітами.

От одного разу мала вирішила пострибати далі від дуба та ялини.

— С-ш-ш-ш, — раптом почула білочка страшне сичання і побачила, як до неї повзе довга, покручена, тонка й слизька гілка — тільки без листя. Вона ніколи не бачила, щоб гіллячки повзали.

То була... (За Оксаною Іваненко).

2. Поміркуй, кого побачила білочка.

3. Випиши з тексту два іменники, два прикметники, два дієслова і два прийменники.

ІМЕННИК

§ 13. Повторення вивченого про іменник

Добро завжди перемагає зло

105. 1. Прослухайте (проспівайте) пісню. Які почуття вона пробуджує?

Білий-білий птах —
чистий, як світання.

Чорний-чорний птах —
тихий, як печаль.

Білий-білий птах —
моя любов остання.

Чорний-чорний птах —
то мій найперший жаль.

Анатолій Матвійчук

2. Що можна пов'язати з білим та чорним птахами? Чи не нагадує вам білий птах — день, а чорний — ніч? Які за значенням іменники *ніч — день? радість — сум? добро — зло?*

3. Випишіть з вірша окремо іменники, що є назвами істот та неістот. Визначте рід кожного іменника.

Іменник — це частина мови, що означає назву предмета і відповідає в початковій формі на питання *хто?* або *що?*

106. 1. Спиши слова. Як їх можна погрупувати?

добро лихо зло

2. Спиши речення і встанови в ньому зв'язок слів. Якими членами речення виступають іменники?

Добро завжди перемагає зло.

107. 1. Прочитайте казку. Чому вона має таку назву?

ЧОМУ Ж ГОРОБЕЦЬ УТІК?

Збудувала собі Ластівка гніздечко під стріхою. Наносила сухої травички й пір'ячка — під голову покласти.

А тут Горобець заліз у її гніздо. Прилітає Ластівка, просить Горобця:

— Лети собі, Горобчику, добрий молодчику, до свого гнізда, пусти мене в мою хатку.

А Горобець насупився і мовчить.

Ластівка попросила ще раз, потім ще раз, і ще тричі по разі і три рази по тричі. А Горобець сидить та й мовчить.

Почув її слізні благання Шпак, прилетів та й радить:

— Не проси, Ластівко. Це такий розбійник, що ніякі просьби не допоможуть. Висмикни дзьобом у нього пір'їну з голови, от він і втече...

— Як це — висмикнути пір'їну? Йому ж болітиме.

— Тоді лети та будуй собі інше гніздо.

Ластівка сіла, задумалася: «Що ж робити? Горобчика жалко, болітиме, коли висмикнеш пір'їну. Але ж він не комашку якусь відібрав у мене, а хатину».

Затремтіло від гніву її серце. Розправила крильця Ластівка, полетіла стрілою до хатки своєї, роззявила дзьобика, щоб пір'їну в злодія висмикнути. Побачив це Горобець — та й утік.

Дивується Ластівка — чого ж він утік?

А Шпак сидить біля шпаківні та й радіє (За Василем Сухомлинським).

2. Складіть план та розкажіть казку в особах.

3. Що ж допомогло Ластівці позбутися злодія? Дайте письмову відповідь на запитання кількома реченнями.

4. Випиши з тексту казки спільнокореневі іменники та іменники-синоніми. У кожній групі споріднених слів познач корінь.

§ 14. Відмінювання іменників

Пишіть листи і надсилайте вчасно

Ліна Костенко

108. 1. Розглянь малюнок і прочитай вірш.

Пишіть листи і надсилайте вчасно,
коли їх ждуть далекі адресати,
коли є час, коли немає часу,
і коли навіть ні про що писати.

Ліна Костенко

2. У якому значенні вжито в тексті слово *лист*? Яке інше значення має це слово?

109. Із поданих складів утвори та запиши слова.

м ва сту ння сти

телегра́ма

телефо́н

110. 1. Спиши речення, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі.

1. Забриніла пісня, заспівало (слово), мов струмок весною, ллється наша мова (*В'ячеслав Боднарчук*). 2. Ти — весь у (слово), як у сповиткові, з колиски до калини при горбі (*Борис Олійник*). 3. Бо життя неможливо любити без (слово) (*Зінаїда Бебешко*).

2. Підкресли змінені слова. Закінчення виділи. За якими питаннями змінюються іменники?

Зміна закінчень іменників за питаннями називається **відмінюванням**, або **змінюванням за відмінками**. В українській мові є сім відмінків.

111. 1. Розгляньте таблицю. Як називаються відмінки іменників? На які питання відповідає кожен з них? Чим відрізняється кличний відмінок від інших відмінків?

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

Назва відмінка	Питання та допоміжні слова	Відмінювання іменників	
		в однині	у множині
Називний (Н.)	хто? що? (є)	учень школа	учні школи
Родовий (Р.)	кого? чого? (немає)	учня школи	учнів шкіл
Давальний (Д.)	кому? чому? (даю)	учневі (-ю) школі	учням школам
Знахідний (З.)	кого? що? (бачу)	учня школу	учнів школи
Орудний (О.)	ким? чим? (орудую)	учнем школою	учнями школами
Місцевий (М.)	на кому? на (у) чому?	на учневі (-і) у школі	на учнях у школах
Кличний (Кл.)	не відповідає на питання	учню школо	учні школи

2. Провідмініайте усно слово *адресат* в однині та множині.

Форма називного відмінка однини є початковою формою іменника.

112. 1. Прочитай речення. У якому з них виділене слово вжито у формі називного відмінка? Чому ти так вважаєш?

1. **Оксанко**, скажи лагідне, добре слово. 2. **Оксанка** каже лагідне, добре слово.

2. Яким членом речення виступає іменник у називному відмінку?

113. 1. Розглянь зображення марок та прочитай текст.

ПЕРШІ ПОШТОВІ МАРКИ

6 травня 1840 року у Великобританії офіційно ввели в обіг перші у світі поштові марки. На них було зображено портрет королеви Вікторії.

Перші п'ять українських поштових марок з'явилися 1918 року. Їх випустив уряд Української Народної Республіки. Ескізи для цих марок виконали художники Георгій Нарбут та Антін Середа. На першій марці Середа зобразив вічний і завжди молодий символ української держави — тризуб на тлі сонячного проміння (Із часопису).

портрét

республіка

2. Постав запитання до частин тексту і дай на них відповіді (письмово).

3. Спиши другий абзац. Підкресли іменники, вжиті в називному відмінку.

Бандуристе, орле сизий!..

Тарас Шевченко

114. 1. Прослухайте запис думи «Смерть козака-бандуриста» у виконанні Державної заслуженої капели бандуристів України. У які часи ми переносимося на крилах народної думи? Які картини постають у нашій уяві?

2. Що нагадують вам звуки бандури? Якими барвами пере­ливаються? Які почуття пробуджують?

115. Спиши слова й поетичні рядки. Підкресли іменники, вжиті в кличному відмінку.

бандура кобза кобзар

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате:
маєш крила, маєш силу,
є коли літати.

Тарас Шевченко

116. 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок: *I варіант* — який співвідноситься з темою тексту; *II ва­ріант* — який виражає його основну думку.

Мудрі, безстрашні, високі духом кобзарі несли людям слово правди. **Натхненні співці закликали народ до єднання.** Піднімали його на боротьбу з поневолювачами. Оспівували подвиги мужніх героїв-лицарів. Кобзарська пісня була чи не сильнішою за будь-яку зброю.

Кобзарське мистецтво пережило віки. І народ зберіг його до наших днів (*За Анатолієм Григоруком*).

2. Випишіть виділені речення (за варіантами). Встановіть у них зв'язок слів. У яких відмінках ужито іменники в цих реченнях? Якими членами речення вони виступають?

3. Знайдіть у тексті речення з однорідними членами. На яке питання вони відповідають та з яким словом зв'язані?

117. 1. Розгляньте таблиці відмінювання іменників української літературної мови. Зверніть увагу, в яких відмінках мають однакові закінчення іменники жіночого роду; чоловічого роду; середнього роду. У яких відмінках іменників чоло­вічого роду вживаються паралельні закінчення?

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ В ОДНИНІ

Від-мінок	Питання, допоміжні слова	Жіночий рід			
Н.	<i>хто? що?</i>	дума	пісня	коза	ніч
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	думи	пісні	кози	ночі
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	думі	пісні	козі	ночі
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	думу	пісню	козу	ніч
О.	<i>ким? чим?</i>	думою	піснею	козою	ніччю
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	у думі	у пісні	на козі	у ночі
Кл.	—	думо	пісне	козо	ноче

Від-мінок	Питання, допоміжні слова	Чоловічий рід			
Н.	<i>хто? що?</i>	дуб	боєць	край	дощ
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	дуба	бійця	краю	дощу
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	дубу (-ові)	бійцеві (-ю)	краю (-єві)	дощу (-єві)
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	дуб	бійця	край	дощ
О.	<i>ким? чим?</i>	дубом	бійцем	краєм	дощем
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	на дубі	на бійцеві	у краї (-ю)	у дощі
Кл.	—	дубе	бійцю	краю	дощу

Від- мінок	Питання, допоміжні слова	Середній рід			
		Н.	хто? що?	озеро	поле
Р.	кого? чого? (немає)	озера	поля	збіжжя	плеча
Д.	кому? чому? (даю)	озеру	полю	збіжжю	плечу
З.	кого? що? (бачу)	озеро	поле	збіжжя	плече
О.	ким? чим?	озером	полем	збіжжям	плечем
М.	на кому? на (у) чому?	на озері	на полі	у збіжжі	на плечі
Кл.	—	озеро	поле	збіжжя	плече

2. Доберіть потрібні іменники за поданими моделями.

I варіант

_____а

_____я

II варіант

_____о

_____о

III варіант

_____о

_____е

118. Визнач, за зразком яких іменників (таблиці на сс. 59–60) відмінюються слова: *карту, землю, коня, морю*. Постав ці слова в початкову форму і провідмінй.

Міркуй так: 1) *країною* — ставлю в початкову форму — *країна*, ж. р.; знаходжу в таблиці іменник того ж роду (ж. р.) і з таким же закінченням (-а). Отже, слово *країна* відмінюється за зразком іменника *дума*;

2) *учителем* — ставлю в початкову форму — *учитель*, ч. р., назва істоти; знаходжу в таблиці іменник того ж роду (ч. р.); закінчення нульове, тому орієнтуюся на кінцевий приголосний основи (м'який). Отже, слово *учитель* відмінюється, як іменник *боєць*.

119. 1. Прочитай. Спиши, вставляючи, де потрібно, пропущені закінчення.

СЛАВЕТНИЙ КОБЗАР

Остап Вересай осліп у чотирирічному віці. На наук.. до кобзар.. пішов він у п'ятнадцять років. Остап.. Вересая знав Тарас Шевченко. Він подарував кобзар.. свого славнозвісного «Кобзаря».

2. Перевір написання закінчень іменників за таблицями (сс. 59–60).

§ 15. Розрізнення відмінків іменників

...У козаків і музика була

Оксана Пахльовська

120. 1. Прочитай вірш. Чим уславилося українське козацтво?

Не тільки зброя, ох, не тільки зброя,
а в козаків і музика була.

Такі литаври — не піднімуть троє,
такі цимбали — запрягай вола.

Стрибали на вибоях тулумбаси,
дзвеніла скрипка і гула дуда...

Оксана Пахльовська

2. Значення яких слів тобі невідоме? Звернися до тлумачного словника.
3. Випиши з тексту іменники, які вживаються тільки у множині.

гвинті́вка

121. Прослухай запис народних пісень у виконанні Державної заслуженої капели бандуристів України. Які почуття, настрої, думи виливав народ у піснях? Які види народних пісень ти знаєш?

122. 1. Спиши слова. Яке слово «зайве» в цьому ряду? Чому?

скрипка дудра сопілка

2. Спиши образний вислів. Яке слово вжито в переносному значенні? Яке враження цим створюється?

Скрипка грає, серце крає...

Юрій Рибчинський

3. Визнач, у яких відмінках ужито іменники.

123. 1. Прочитайте текст. Визначте, у яких відмінках ужито слово *бандурист*. Поясніть, як ви це зробили.

БАНДУРА СТАРА-ПРЕСТАРА...

Колись, було, сяде бандурист край битого шляху, вдарить по струнах. А вони задзвенять, як грізні козацькі шаблі. Слухає бандуриста притихла громада. Голос у бандуриста лине чисто, ясно, натхненно (*Із часопису*).

2. Користуючись таблицею, порівняйте значення і питання родового та знахідного відмінків іменників — назв істот. Зробіть висновок, як розрізняють ці відмінки.

Родовий відмінок	Знахідний відмінок
<i>кого?</i> (немає)	<i>кого?</i> (бачу)
означає відсутність когось або приналежність до когось	означає істоту, на яку спрямована дія
розпізнаються підстановкою іменника ж. р. на <i>-а</i> (бандуристка)	
Голос (<i>у кого?</i>) у бандуриста (<i>у бандуристки</i>) лине чисто, ясно, натхненно.	Слухає (<i>кого?</i>) бандуриста (<i>бандуристку</i>) притихла громада.

124. 1. Прочитай початок легенди. Спиши.

Колись давно в Україні жила собі дівчина. Звали її Кобза. Не красою славилась, не рукоділлям. А був у дівчини дивний дар. Уміла почути, про що шепочуть трави, чого стогне земля, який біль ховають у собі прадавні могили.

2. Склади і запиши продовження легенди за опорними словами та словосполученнями: *турецький султан, дівчину, її пісні, наказав, мою країну, славлять.*

125. 1. Прочитай речення. Як їх треба переставити, щоб закінчити легенду про Кобзу із вправи 124?

- ❖ Лиш доторкнувся меч ката до дівчини, як вона зникла.
 - ❖ **Але з дівочих вуст не злинув жоден звук.**
 - ❖ Тоді в люті султан наказав замучити Кобзу.
 - ❖ А на землю впав чудесний інструмент.
2. Запиши кінцівку легенди. Встанови зв'язок слів у виділеному реченні. Визнач, у яких відмінках ужито іменники.

Гроші всюди хороші

З народного

126. 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Назви деяких грошей повідомляють, у яких країнах вони «живуть»: лат — у Латвії, афгані — в Афганістані, заїр — у Заїрі.

У країні Гватемала грошова одиниця має назву рідкісного і дуже красивого птаха — кетцаль. Він не може прожити в неволі жодного дня, його дім — гірські ліси. Тож кожен гватемалець, беручи в руки кетцаль, пам'ятає: для людини головне не гроші, а свобода (*Із журналу «Барвінок»*).

2. Доповніть речення і запишіть з коментуванням.

Кетцаль — грошова одиниця Гватемалець, беручи в руки кетцаль, пам'ятає:

3. Визначте відмінок слова *кетцаль* у кожному реченні.

Міркуйте так: щоб визначити відмінок іменника, встановлюємо зв'язок слів у реченні. Спочатку визначаємо головні члени речення, а тоді ставимо питання від підмета і присудка до залежних слів та співвідносимо ці питання з питаннями відмінків.

Іменник у називному відмінку в реченні найчастіше виступає підметом.

4. Користуючись таблицею, порівняйте значення та питання називного і знахідного відмінків іменників — назв неістот. Зробіть висновок, як розрізняють ці відмінки, коли іменник без прийменника.

Називний відмінок	Знахідний відмінок
що? (назва неістоти)	що? (назва неістоти)
означає предмет, який виконує дію	означає предмет, на який скерована дія
(Що?) Кетцаль — грошова одиниця Гватемали.	Гватемалець бере в руки (що?) кетцаль.

5. Доберіть і запишіть синоніми та антонім до слова *свобода*.

127. 1. Спиши слова. Яке з них є «зайвим» у цьому ряду?

пам'ять пам'ятний м'ята

2. Спиши прислів'я. Як ти розумієш його зміст?

Знати й уміти — за плечима не носити.

128. 1. Прочитай текст і розглянь малюнок. Постав запитання до кожного абзацу.

ОДНА ГРИВНЯ — ОДИН ВІЛ

Гривня з'явилася за часів Київської Русі. Це був злиток — срібний, іноді золотий. За одну **гривню** можна було купити вола.

Гривні знову з'явилися за часів **відродження** української державності в 1919–1920 роках. Тепер — це наші українські гроші.

2. Визнач рід та відмінок виділених іменників. За потреби користуйся таблицями на сс. 59–60.

129. 1. Прочитай і спиши речення. Підкресли в них головні члени. Визнач, у яких відмінках ужито виділений іменник. Обґрунтуй свою відповідь.

1. Українська **державність** відродилася в 1919–1920 роках. 2. Український народ виборов свою **державність** у 1919–1920 роках.

2. У якому відмінку вжито слово *народ*? Склади і запиши речення зі словом *народ* у знахідному відмінку.

Які щасливі очі у казок!

Ліна Костенко

130. 1. Прочитай текст. Чому він має таку назву?

ЗОЛОТА КРИНИЦЯ

Чи задумувались ви над тим, чому не вмирають народні казки?

А безсмертні вони тому, що в них живе сам народ, його мудрість, волелюбність, іскрометний жарт (Із часопису «Соняшник»).

2. Випиши іменники жіночого роду. Виділи в кожному з них основу та закінчення, визнач відмінок.

131. 1. Спиши слова. Які вони за значенням?

Безсмертя вічність

2. Спиши крилатий вислів. Як ти його розумієш? Визнач відмінки іменників.

Які щасливі очі у казок!

Ліна Костенко

132. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте уривок з казки про Ілля Муромця і Солов'я-розбійника.

Сів Ілля Муромець на коня і поїхав на Київ. А на Київ треба було їхати манівцями, бо на прямій дорозі сидів страшний Соловей-розбійник. Усіх повбивав лютий ворог — **там ні птиця не пролітала, ні звір не пробігав, ніякий богатир не проходив.**

Ілля Муромець рушив прямою дорогою, повз той ліс, де Соловей-розбійник сидів...

2. З якою метою в казці вжито виділені слова? Яку картину малюють вони у вашій уяві? Що уособлює Соловей-розбійник? Які риси українського народу втілює Ілля Муромець?

3. Спишіть речення. Визначте в кожному з них відмінок слова *землі*.

1. Несхитні витязі виборювали волю рідній землі. 2. Несхитні витязі подолали ворогів на рідній землі.

4. Перевірте себе, скориставшись таблицею. Зробіть висновок, як розрізняють форми давального та місцевого відмінків іменників.

Давальний відмінок	Місцевий відмінок
<i>кому? чому? (даю)</i>	<i>на кому? на (у) чому?</i>
означає особу або предмет, на користь яких відбувається дія	має значення місця дії
рідко вживається з прийменниками	завжди вживається з прийменниками
Несхитні витязі виборювали волю рідній (<i>чому?</i>) землі.	Несхитні витязі подолали ворогів на рідній (<i>де? на чому?</i>) землі.

133. 1. Прочитай текст. Поділи його на частини і до кожної постав запитання. Усно дай на них відповідь.

КАЗКА, ЩО СТАЛА ДІЙСНІСТЮ

З дитинства відомі нам перекази про билинного богатиря Іллю Муромця, який служив у київського князя Володимира. Під Черніговом існувала навіть могила, де, за легендою, був похований славетний герой. **І от у 1992 році українські археологи провели розкопки на цьому місці.** Несподівано для себе вони знайшли кістяк, який міг належати тільки надзвичайно могутній людині, і поруч — зброю велетенських розмірів (*Сергій Гановський*).

2. Спиши основну частину тексту. Встанови зв'язок слів у виділеному реченні. Визнач число та відмінок іменників.

§ 16. Чергування звуків [i] з [o], [e] в іменниках жіночого і чоловічого роду

Дорожче за золото

134. 1. Відгадай загадку. Доведи правильність відповіді.

У воді росте, кохається, вкинь у воду — злякається.

2. Випиши із загадки слова, що відповідають схемам: [i], [y]. У яких відмінках ужито цей іменник?

135. 1. Спиши слова. Яке серед них «зайве»? Поясни, чому.

стіл столик століття

2. Прочитай і спиши прислів'я. Чому так кажуть?

1. Хліб-**сіль** їж, а правду ріж. 2. Без **солі** не смачно, без хліба не ситно.

3. Визнач відмінок виділеного іменника в кожному реченні. Що відбулося в корені цього слова внаслідок зміни відмінкової форми?

136. 1. Розгляньте і заповніть таблицю.

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ [l] З [O], [E] В ІМЕННИКАХ ЧОЛОВІЧОГО І ЖІНОЧОГО РОДУ

Іменник у початковій формі	Іменник у непрямому відмінку	Звуки, які чергуються
сіль <input type="text"/>	солі <input type="text"/>	[i] → [o]
лід <input type="text"/>		
камінь <input type="text"/>	каменя <input type="text"/>	[i] → [e]
осінь <input type="text"/>		

2. Зробіть висновок, які голосні звуки чергуються в коренях деяких іменників чоловічого та жіночого роду.

137. 1. Прочитай. Утвори і запиши словосполучення, ставлячи подані в дужках іменники в потрібному відмінку. Підкресли букви, що позначають звуки, які чергуються.

Яскраві (колір), напувати (кінь), книжка на (стіл), нагодувати (кіт), розлігся на (піч), стоїть біля (ворота).

2. З одним із словосполучень (на вибір) склади і запиши речення.

138. Спиши текст. Підкресли слова, в яких унаслідок зміни відмінкової форми відбувається чергування голосних у корені.

ВЕЧІР

Сонце зайшло. Надворі почало вже темніти. На заході небо червоніло жаром. На сході понад лісом воно було синє, аж чорнувате. Серед неба займалися ясні зорі. Чорна ніч простелювалась чорним сукном по селу, по садках та лісах (*За Іваном Нечуєм-Левицьким*).

139. Випиши з орфографічного словника кілька іменників, у яких зі зміною форми слова відбувається чергування звуків [i] з [o] або [e].

§ 17. Зміна приголосних в іменниках перед закінченням -і

Говорила риба рибі

Микола Петренко

140. 1. До кожного незакінченого речення з лівої колонки доберіть продовження з правої. Запишіть складену загадку і відгадайте її.

По землі не пробіжуся
Очі маю — не моргаю,
Хати зроду не будую,

маю рот — не розмовляю.
та нітрохи не бідую.
і на небо не дивлюся.

2. Що вам допомогло побудувати загадку? Які слова в ній римується? До якої частини мови належать ці слова?

3. Підкресліть іменники, що відповідають поданим схемам. У яких відмінках ужито ці слова?

I варіант

□□i, □□o

II варіант

□□и, □□□

141. 1. Прочитай текст. Як у ньому розповідається про вік риби — точно чи образно? Постав запитання до тексту.

Вік риби визначають **по лусці**, на якій щороку відкладається річне кільце. Для цього досить підсушити **на рибці луску** і уважно її розглянути. Кількість лусок **у рибки** встановлюється на певному році життя і в майбутньому не змінюється. Змінюється лише розмір луски.

2. У яких відмінках ужито виділені іменники? Випиши форми кожного слова окремо. Які зміни відбулися в цих словах?

142. 1. Розгляньте таблицю. Заповніть її. Зробіть висновок, як змінюються кінцеві приголосні основи іменників у давальному і місцевому відмінках однини перед закінченням *-і*.

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ В ІМЕННИКАХ

Початкова форма	Давальний відмінок	Місцевий відмінок	Зміна кінцевого приголосного основи
нога□	нозі□	на нозі□	[z] → [z']
рука□	руці□	у руці□	[k] → [c']
вухо□	вуху□	у вусі□	[x] → [c']
собака□			
папуга□			
муха□			

2. За зразком таблиці наведіть приклади іменників, кінцевий приголосний основи яких перед *-і* змінюється.

143. Із «розсипаних» складів утвори слова — назви акваріумних рибок. Запиши слова каліграфічно.

ля ска рі я ме но чо селю

144. 1. Прочитай уривок з оповідання Григора Тютюнника «Дивак». Яким ти уявляєш Олеся?

Олесь ліг долілиць, притиснув скроню до льоду і почав розглядати дно. Воно тьмарилось мулистим пилком, пускало бульбашки, котрі прилипали до **криги** — білі, круглі. Пряли тоненькими ніжками якісь жучки, **боком** долаючи пружний струмінь.

І ввижається Олесеві маленька **хатка** під кущем водяної папороті, а в тій хатці — він, біля віконця сидить, **рибку** стереже...

Раптом поміж куширами промайнула чорна **блискавка** і завмерла осторонь довгастою плямою. Олесь підповз ближче, пригледівся і застогнав від подиву: **щука!** В зубах у неї тремтіла маленька **пліточка**.

— Пусти, — видихнув Олесь і ляпнув долонею по льоду. Та щука й не повернулася (*За Григором Тютюнником*).

2. Випиши виділені слова та визнач їх рід і відмінок. Постав ці слова в місцевому відмінку. Поспостерігай, чи відбувається зміна кінцевих приголосних основи перед закінченням *-і*.

145. 1. Прочитай текст. Спиши, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі.

— Тррримайся! Тррримайся! — чулося (пташка). Як не триматися? Чижик полетів за той високий будинок, що на (ріг), а потім через ботанічний сад (*За Оксаною Іваненко*).

2. Підкресли іменники, в яких зі зміною відмінкової форми відбулося чергування кінцевих приголосних основи.

§ 18. Правопис закінчень іменників жіночого та чоловічого роду на -а (-я) в родовому відмінку однини

**І. Котляревський, М. Лисенко,
О. Петрусенко — видатні митці Полтавщини**

146. 1. Прочитай рядки пісні з п'єси Івана Котляревського «Наталка Полтавка». Якими словами характеризує себе героїня твору? До якої частини мови належать ці слова?

Ой я дівчина Полтавка,
а зовуть мене Наталка:
дівка проста, не красива,
з добрим серцем, **не спесива**.

Спесівий — гордовитий, зарозумілий, пихатий.

2. До виділеного прикметника добери синоніми.

3. Спиши пісню. Підкресли іменники, визнач їх рід і відмінок, виділи основу й закінчення.

4. Прослухай пісню Наталки з опери Миколи Лисенка, створеної композитором за п'єсою Івана Котляревського, у виконанні Оксани Петрусенко. Які почуття викликає спів Оксани Петрусенко?

147. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Поясни, що означають ці іменники.

кам зи по тор аж

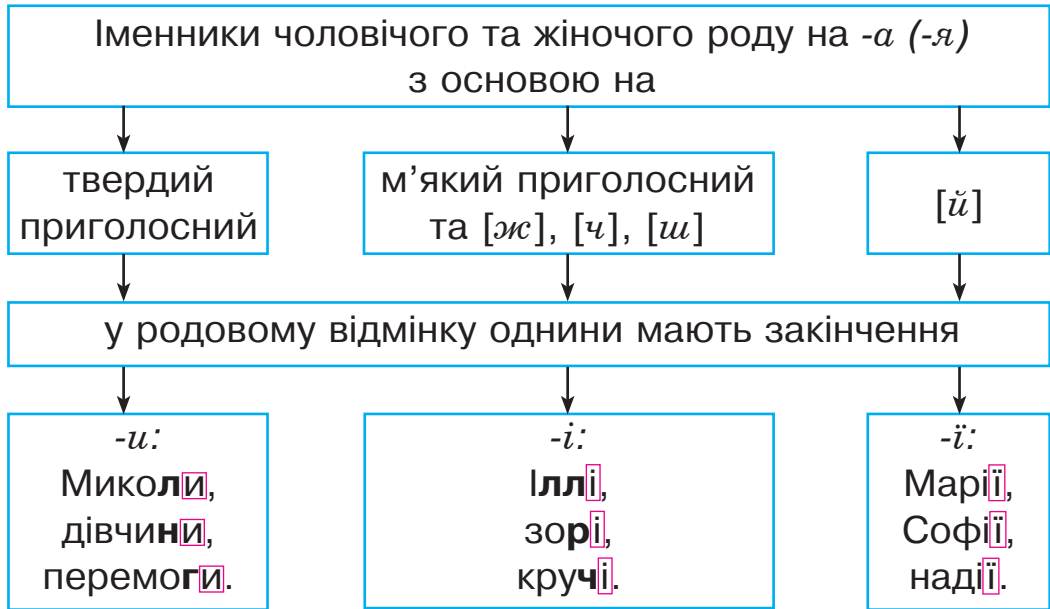

2. Спиши речення. Визнач рід і відмінок виділеного іменника. За якою таблицею можна перевірити правопис відмінкових закінчень цього слова?

Іван Котляревський, Микола Лисенко, Оксана Петрусенко — видатні митці **Полтавщини**.

148. 1. Розгляньте і проаналізуйте схему.

2. Наведіть приклади іменників чоловічого та жіночого роду на *-а (-я)*, орієнтуючись на кінцевий приголосний основи.

149. 1. Прочитай. Спиши текст, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі. У якому відмінку вжито ці слова?

Талант до (пісня) і потяг до (музика) передався Оксані від батька. Голос (дівчинка) лунав усюди і долинув до вух учителя (музика). Він допоміг їй здійснити мрію. Виступи (співачка) захоплювали глядачів. Виконання нею (пісня) (Наталка) з опери (Микола) Лисенка «Наталка Полтавка» було неперевершеним.

2. Підкресли іменники чоловічого та жіночого роду на *-а (-я)*, вжиті в родовому відмінку. Виділи в них закінчення і поясни правопис.

150. 1. Прочитай текст. Усно постав запитання до кожної частини.

Увесь багатющий талант Оксани Петрусенко в найповнішому блиску розкривався під час виконання народних пісень. Що не пісня — то новий образ, характер.

Улюблена пісня Оксани — «Чи я в лузі не калина була» — глибоко вразила самотню художницю Катерину Білокур. Почувши цю пісню по радіо, вона намалювала гілку з кетягом калини, написала сповідь про свою гірку долю і надіслала лист співакці.

Саме Оксана Петрусенко посприяла організації першої виставки полотен Катерини Білокур у Полтаві. Виставка мала величезний успіх і стала першим кроком на шляху до світового визнання таланту художниці.

2. Випиши з тексту іменники жіночого роду на *-а (-я)*, вжиті у родовому відмінку. Виділи в них закінчення.
3. Провідміняй слова *Оксана, пісня*.

§ 19. Правопис закінчень іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини

Місяць — супутник Землі

151. 1. Виразно прочитай вірш у музичному супроводі.

Гордо, мов княгиня, ходить нічка синя в золотій короні, з місяцем в долоні...	З місяцем в долоні, у косі з зірками, в дзвоні-передзвоні із колядниками.
--	--

Марія Хоросницька

2. Які слова у вірші вжито в переносному значенні? Яку картину малюють ці слова в твоїй уяві? Яке враження створюють?
3. Запиши з пам'яті перше речення. Підкресли іменники, визнач їх рід і відмінок.

152. Спиши слова. Яке слово «зайве» в цьому ряду? Чому?

Сатурн Уран Місяць

153. 1. Запиши речення з коментуванням.

Місяць — природний **супутник** Землі.

 2. Провідмій виділений іменник. За якою таблицею можна перевірити правопис відмінкових закінчень цього слова?

 154. 1. Спишіть, уставляючи пропущені закінчення.

Протягом (чого?) оберт..., вивчення (чого?) космос..., велична картина (чого?) зорепад..., під'їхали (до чого?) до аеродром..., кільця (чого?) Сатурн..., червоний колір поверхні (чого?) Марс..., фази (чого?) Місяц.. .

аеродрóm

 2. Перевірте себе за орфографічним словником. Зробіть висновок про правопис закінчень іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини.

Іменники чоловічого роду в родовому відмінку однини мають закінчення *-а (-я), -у (-ю)*. Правопис закінчень таких іменників перевіряємо за орфографічним словником.

155. 1. Розглянь репродукцію картини відомого українського художника і прочитай слова народної пісні.

Іван Марчук.
«Село у місячному сяйві»

— Ой місяцю, місяченьку, срібнолиций стороженьку,
що сторожиш ти?

— Я стережу тиху нічку, гай і поле, ліс і річку,
і сільські хати.

— Ой місяцю, місяченьку, срібнолиций стороженьку,
хто є в тих хатках?

— Сплять там дітки в постілочках, сон цілує їх у очка,
водить мрії в снах.

2. Випиши іменники чоловічого роду і постав їх у родовому відмінку однини. Правопис закінчень перевір за словником.

§ 20. Правопис закінчень іменників чоловічого і жіночого роду в орудному відмінку однини

Ясна зоря з неба впала

З народного

156. 1. Виразно прочитай поетичні рядки. Які звуки найчастіше повторюються у вірші? Яке враження цим створюється?

Діти сплять... А над **левадою**
місяць, дивлячись, завмер:
стрімголов із неба падають
зорі в зарості озер.

Володимир Лучук

2. Спиши вірш. Визнач відмінок виділеного іменника. Познач закінчення.

157. 1. Спиши слова. Поміркуй, як вони утворилися.

небосхил зорепад

2. Запиши речення каліграфічно.

Наші прабадьки стверджували: якщо падає зірка — народжується нова людина (*Олесь Бердник*).

158. 1. Прочитайте слова.

зірка	бабуся	вежа	груша
верба	лінія	круча	площа

2. Поставте подані іменники у формі орудного відмінка однини. Запишіть. Написання яких закінчень викликало у вас сумніви? Перевірте себе за схемою.

159. 1. Постав іменники жіночого роду в орудному відмінку однини і запиши їх у три стовпчики відповідно до поданих моделей.

_____ою

_____ею

_____єю

Казка, пороша, революція, їжа, мова, праця, нація, мелодія, дружба, фанера, парча, мрія.

2. Склади і запиши речення з одним словом (на вибір).

революція

фанера

160. Спиши словосполучення, ставлячи подані в дужках слова в орудному відмінку. З одним словосполученням (на вибір) склади і запиши речення.

Народитися під щасливою (зірка), пригощати смачною (каша), думати над (задача), майоріти над (вежа), мандрувати (Україна), їхати (залізниця), разом з (учителька), милуватися (лілія), дружити з (Марія).

Чумацький Шлях сріблясту куряву простеле

Павло Тичина

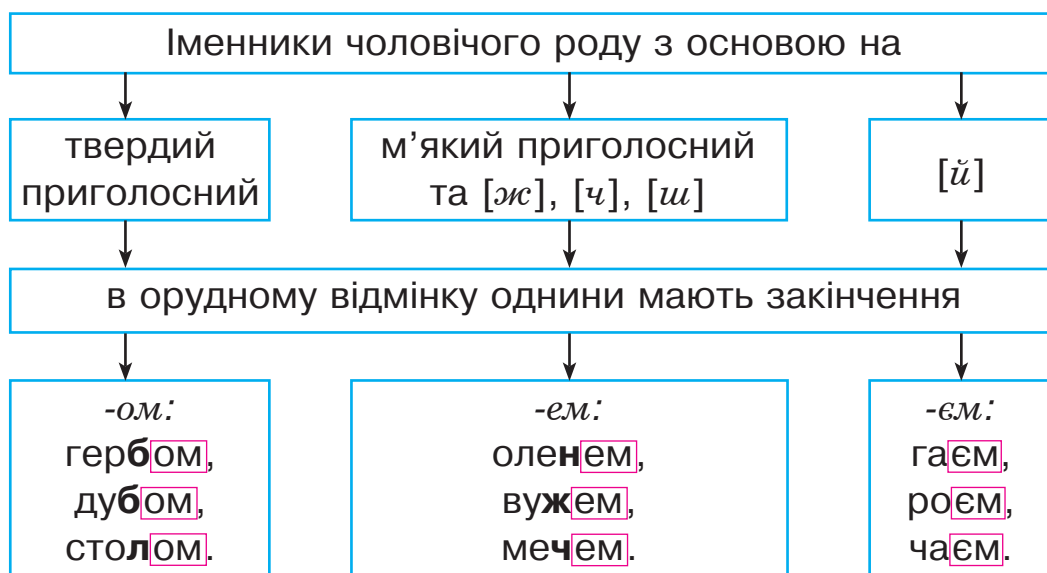
161. 1. Прочитайте і доповніть міркування. Утворені речення запишіть.

Велику Ведмедицю у нас називають Великим **Возом**, бо коли пильно придивитися, то й справді...

Малу Ведмедицю часто звать **Ковшем**, бо це сузір'я за формою...

2. Визначте рід і відмінок виділених іменників. Чому, на вашу думку, ці слова мають різні закінчення? Розгляньте схему і перевірте правильність своїх міркувань.

3. Порівняйте дану схему зі схемою на с. 77. Зробіть висновок.

162. 1. Спиши слова. Яке серед цих слів є «зайвим»? Чому?

Оріон сузір'я Ліра

2. Побудуй звукову модель слова сузір'я. Поясни його правопис.

163. 1. Постав іменники чоловічого роду в орудному відмінку однини і запиши їх у три стовпчики відповідно до поданих моделей.

□ □ **ом**

□ □ **ем**

□ □ **єм**

Хліб, мізинець, вівчар, майстер, звичай, водій, вечір, гектар, маляр, душ, коровай, м'яч, водограй, кобзар.

мізі́нець

гекта́р

2. Підкресли ті іменники, правопис закінчень яких в орудному відмінку слід перевіряти за орфографічним словником.

Правопис закінчень іменників чоловічого роду з основою на *-р* в орудному відмінку однини перевіряємо за орфографічним словником.

164. 1. Прочитай текст. Із чим пов'язували українці зоряні візерунки Чумацького Шляху? Який це тип тексту?

ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ

Широку світлу смугу, яка перетинає посередині небосхил і відома в астрономії під назвою Молочний Шлях, в Україні називають Чумацьким Шляхом.

Чумаки здавна возили з Криму сіль та рибу. Багато днів їхали вони, багато ночей спали просто неба, вдивляючись у його візерунки. І здавалась ота світла зоряна смуга, що простягнулась якраз у напрямку їхніх мандрів, безконечною, як степовий роз'їжджений шлях. Ось чому українці назвали її Чумацьким Шляхом (За Володимиром Уткіним).

посере́дині

2. Випиши з першого абзацу іменники чоловічого та жіночого роду. Постав ці слова в орудному відмінку однини і поясни правопис закінчень.

165. Спиши. Постав іменники, що в дужках, в орудному відмінку. Виділи закінчення.

Минула ніч. Попрощавшись із (місяць), бачимо за (обрій) світлу смугу. З першим (промінь) сонця все прокидається. Умиваються (роса) квіти, трави. Гуси ласують (молочай). Птахи кружляють над (сад).

Та перед (дощ) квіти стуляють пелюстки, птахи ховаються під (дах), гуси — під (кущ), а ми вкриваємось (плащ). Незабаром знову будемо насолоджуватися світлим (день).

§ 21. Правопис іменників жіночого роду з нульовим закінченням у початковій формі в орудному відмінку однини

Тихо так опівночі ніч зірки засвітила

Павло Тичина

166. 1. Прочитай і спиши речення.

Тихо так опівночі **ніч** зірки засвітила.

Павло Тичина

2. Провідмінняй виділене слово. У якому відмінку написання цього слова викликає труднощі? За якою таблицею можна перевірити його правопис?

167. 1. Спиши слова. Доведи, що вони є спорідненими.

любити улюблена любов

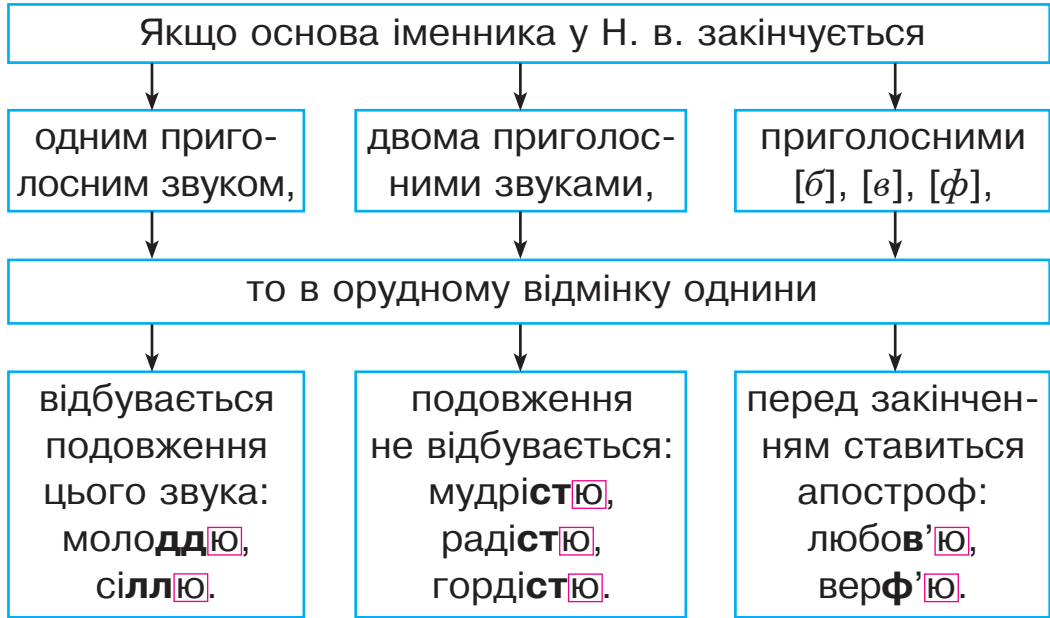
2. Провідмінняй іменник *любов*. Спробуй пояснити правопис цього слова в орудному відмінку.

168. 1. Прочитайте правило і розгляньте схему.

Іменники жіночого роду з нульовим закінченням у початковій формі в орудному відмінку однини мають закінчення *-у (-ю)*.

2. Провідмініайте іменник *мати*. Поясніть, чому в цьому слові в орудному відмінку пишеться апостроф.

169. 1. Із кожної групи слів складіть і запишіть речення, ставлячи виділені іменники в орудному відмінку однини. Поясніть їх правопис.

- Українські, господині, і, славляться, **гостинність**, **привітність**;
- **щирість**, **доброта**, з, гостей, вітають, і;
- **хліб**, **сіль**, та, зустрічають, їх, з;
- **любов**, **шана**, гості, згадують, і, землю, українську, з.

2. До слів *любов*, *шана* доберіть і запишіть антоніми.

170. Запиши подані іменники в орудному відмінку однини. Виділи закінчення та поясни їх правопис.

Мама, груша, хата, річ, лілія, вірність, піч, хоробрість, відданість, міль, зелень, честь, подорож.

171. Спиши вірш, уставляючи пропущені закінчення іменників в орудному відмінку однини. Закінчення познач.

...Історії ж бо пишуть на столі.
Ми ж пишем кров.. на своїй землі.
Ми пишем плуг.., шабл.., меч..,
піснями і невільницьким плач.. .
Могилами у полі без імен,
дорог.. до Києва з Лубен!

Ліна Костенко

§ 22. Паралельні закінчення іменників чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини

**Бо на світі той наймудріший,
хто найдужче любить життя**

Василь Симоненко

172. 1. Задумаймося над сокровенним. За що ми любимо життя? Мабуть, за сонце, квіти, дощик, хмаринки, зорі. За той дивосвіт, що спонукає нас милуватися, радіти, насолоджуватися.

2. Спишіть речення. Визначте відмінки виділених іменників. Позначте в них закінчення.

Духовне спілкування з природою дає **людині** крила для **творчості**. Вона виливається в **літературі, музиці, живописі, архітектурі, хореографії** і театральному-цирковому **мистецтві**.

173. Із поданих складів утвори і запиши слова. Знайди в тлумачному словнику, що означають ці іменники.

хо гра ре о я фі лет да

174. 1. Запиши подані слова в давальному та місцевому відмінках однини. Виділи закінчення.

Театр, артист, цирк, виконавець.

2. Яку особливість мають іменники чоловічого роду в давальному та місцевому відмінках однини? За потреби звернися до таблиці на с. 59.

175. Прочитайте. Які сполучення іменників краще сприймаються на слух? Запишіть наймилозвучніший, на вашу думку, варіант.

Композитору Олександру Злотнику,
 композитору Олександрові Злотнику,
 композиторові Олександру Злотнику,
 композиторові Олександру Злотникові.

В українській мові панує закон милозвучності. Тому при збігові двох і більше іменників чоловічого роду, що є назвами істот, у давальному або місцевому відмінках однини слід уникати однакових закінчень.

176. Спиши речення, ставлячи сполучення іменників, що в дужках, у давальному відмінку.

1. У грудні 2011 року видатному українському (композитор Володимир Івасюк) було встановлено пам'ятник у Львові. 2. Відомому (виконавець) пісень В. Івасюка (Назарій Яремчук) композитор Степан Гіга присвятив пісню «Яворина». 3. За незламність у боротьбі за гідну долю України наш народ віддає шану талановитому (поет Василь Стус).

177. 1. Прочитай речення. Спиши, ставлячи подані в дужках іменники в давальному відмінку однини. Уживай паралельні закінчення згідно із законом милозвучності.

1. Створенню опери для дітей «Коза-Дерева» ми завдячуємо (композитор Микола Віталійович Лисенко).
2. (Скульптор Василь Захарович Бородай) належить створення пам'ятника засновникам Києва — Кию, Щеку, Хориву та їх сестрі Либеді.
3. За живописні полотна, що відображають картини з українського народного побуту, ми вдячні (художник Сергій Іванович Васильківський).
4. Поціновувачі танцю не раз аплодували в концертному залі (балетмейстер і хореограф Павло Павлович Вірський) за його блискучі сценічні постановки.

2. Який вид мистецтва тобі найбільше до душі? Пригадай прізвища інших відомих українців — творців прекрасного.

§ 23. Правопис відмінкових закінчень іменників у множині

Зорі — то віконця до неба

Леся Українка

178. 1. Прочитай (прослухай) пісню, яка давно вже стала народною. Які почуття вона пробуджує?

Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:
чому я не сокіл, чому не літаю?
Чому мені, Боже, Ти крилець не дав?
Я б землю покинув і в небо злітав...

Михайло Петренко

2. Знайди речення з однорідними присудками. З якою метою вони вживаються?
3. Випиши іменник, вжитий у множині. Постав це слово у формі однини. Виділи закінчення.

179. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Чи змінюються ці іменники за числами?

бе ло се шчі смі вість м

2. Спиши речення. Підкресли іменники, вжиті у множині.

Зорі — то віконця до неба.

Леся Українка

180. Розгляньте таблиці відмінювання іменників у множині. Зверніть увагу, як змінюються іменники всіх трьох родів у родовому відмінку. Зробіть висновок. До яких правил правопису слід звертатися?

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ У МНОЖИНІ

Відмінки	Питання, допоміжні слова	Жіночий рід			
		думи	пісні	кози	ночі
Н.	<i>хто? що?</i>	думи	пісні	кози	ночі
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	дум	пісень	кіз	ночей
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	дума́м	пісня́м	коза́м	ноча́м
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	думи	пісні	кіз	ночі
О.	<i>ким? чим?</i>	дума́ми	пісня́ми	коза́ми	ноча́ми
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	у дума́х	у пісня́х	на коза́х	у ноча́х
Кл.	—	думи	пісні	кози	ночі

Від-мінки	Питання, допоміжні слова	Чоловічий рід			
Н.	<i>хто? що?</i>	дуби	бійці	краї	дощі
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	дубів	бійців	країв	дощів
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	дубам	бійцям	краям	дощам
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	дуби	бійців	краї	дощі
О.	<i>ким? чим?</i>	дубами	бійцями	краями	дощами
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	на дубах	на бійцях	у краях	у дощах
Кл.	—	дуби	бійці	краї	дощі

Від-мінки	Питання, допоміжні слова	Середній рід		
Н.	<i>хто? що?</i>	озера	поля	плечі
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	озер	полів	плечей (пліч)
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	озерам	полям	плечам
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	озера	поля	плечі
О.	<i>ким? чим?</i>	озерами	полями	плечами
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	на озерах	на полях	на плечах
Кл.	—	озера	поля	плечі

У родовому відмінку множини іменники мають закінчення *-ів (-їв), -ей*, а більшість іменників жіночого роду і деякі іменники середнього роду — нульове закінчення.

181. 1. Прочитай текст.

ЧОМУ ЗАГИНУЛА ПЛАНЕТА ФАЕТОН?

Науковці припускають, що між Марсом і Юпітером пролягав шлях планети Фаетон. Але якщо ця планета існувала, то чому загинула?

Деякі вчені вбачають причину загибелі Фаетона в тому, що Марс і Юпітер, притягаючи планету кожен у свій бік, розірвали її. Можливо, вона зіткнулася з якимось небесним тілом. Існує навіть думка, що мешканці Фаетона, ведучи між собою жорстокі війни, застосовували дедалі страшнішу зброю, аж поки не підірвали свою планету. Хто знає?..

2. Чи було тобі відомо про планету Фаетон раніше? Якщо так, то поділися інформацією з однокласниками.
3. Випиши іменники, вжиті у множині. Визнач їх відмінки. Постав ці слова у формі родового відмінка. Виділи в них закінчення і поясни правопис.

182. 1. Розглянь малюнок і прочитай легенду. Як у ній пояснюється загибель Фаетона?

Сміливий хлопець Фаетон довго вмовляв свого батька, бога Сонця, дозволити йому проїхати небесним шляхом на сонячній колісниці. Нарешті батько здався на вперте прохання сина. І Фаетон, запрягши небесних коней, піднявся в небо.

Спочатку він упевнено правив упряжкою. Та ось вогняна колісниця вимчала на небесний простір. Зловісні чудовиська оточили необачного юнака.

Затремтіли руки Фаетона, що й так через силу тримав віжки... Коні понесли і розтрощили колісницю вщент.

Так загинув на небесному шляху син бога Сонця і земної жінки — Фаетон.

2. Яка віковічна мрія людей знайшла відображення у творі? Кого нагадує тобі сміливець Фаетон?

3. Випиши з тексту іменники, вжиті у множині. Виділи в них закінчення і вкажи відмінок.

Село! І серце одпочине

Тарас Шевченко

183. 1. Розглянь репродукцію картини відомого українського художника і прочитай поетичні рядки. Які почуття вони пробуджують?

Село! І серце одпочине.
Село на нашій Україні —
неначе писанка, село.
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади, біліють хати,
а на горі стоять палати,
неначе диво. А кругом
широколистії тополі,
а там і ліс, і ліс, і поле,
і сині гори за Дніпром.
Сам Бог витає над селом.

Тарас Шевченко

Сергій Васильківський.
«Полтавщина»

2. Випиши з вірша іменники, вжиті у множині. Провідміній їх та познач закінчення. За потреби користуйся таблицями на сс. 85–86.

184. Запиши подані слова у формі множини.

долина річка поле ліс

185. 1. Поставте подані іменники в родовому, давальному, орудному і місцевому відмінках, використовуючи за потреби прийменники: *для, біля, до, серед* (із Р. в.); *над, під, між, за* (з О. в.); *у, на, по* (з М. в.). Виділіть закінчення. Зробіть висновок.

I варіант

II варіант

III варіант

ліси

верби

озера

водограї

заметілі

поля

2. Звірте свій висновок із правилом.

В орудному відмінку множини іменники мають закінчення *-ами (-ями)*, у місцевому — *-ах (-ях)*. Зверни увагу, що в російській мові у місцевому відмінку множини іменники, вжиті з прийменником *по*, мають закінчення *-ам (-ям)*: *по лесам, по полям*. Не плутай!

186. Прочитай текст. Запиши своє ставлення до прочитаного кількома реченнями.

Тарас Шевченко мріяв, щоб у селах у веселих і люди були веселі. Чи здійснилася його мрія? Чи відомо тобі, які страшні лихоліття пережило наше село, особливо голодомор 1932–1933 років? У селян тоді одібрали весь хліб, кинувши в руки голодної смерті і дітей, і старих. Мало хто вижив.

Чи можна це забути і простити?..

187. Розкажи, чим живе сучасне село. Дай письмові відповіді на запитання, вживаючи іменники у формі множини в потрібних відмінках. Виділи закінчення.

1. Що вирощують селяни на полях, городах, у садах?

2. Яких свійських тварин розводять? 3. Яку роботу виконують на луках? 4. Яку рибу розводять у ставках?

188. Прочитай і спиши текст. Підкресли іменники, вжиті у формі множини. Визнач їх відмінки.

Сім'я Василькевичів не могла натішитися своїм городом: усе там зеленіло, цвіло, дозрівало на чистих рівненьких рядочках. Червоніли ранні помідори, рум'янилися ягідки порічок, визирали з-під листя повнощокі полуниці. Виліскували на сонечку молоді гарбузи, ховалися в кучерявих листках огірочки. Під обгорнутими землею кущами причаїлася молода картопля (*За Ніною Василькевич*).

Завдання і запитання для повторення

1. Яка частина мови називається іменником?
2. Як змінюються іменники?
3. Провідміняй слова *рід, пісня, сонце*. Проаналізуй відмінкові закінчення іменників.
4. Як розрізнити форми родового і знахідного відмінків іменників — назв істот?
5. Як перевірити написання закінчень іменників чоловічого роду в орудному відмінку однини?
6. Які закінчення мають іменники в місцевому відмінку множини?
7. Спиши речення. Підкресли іменники. Визнач їх рід, число і відмінок.

Калина й Україна — нероздільні. Калина полюбила українську землю, а народ шанує рослину за пишну вроду, цілющі властивості. Немає такого села в усій Україні, де б калина не квітла білим цвітом навесні, не рум'яніла червоними ягодами аж до зими.